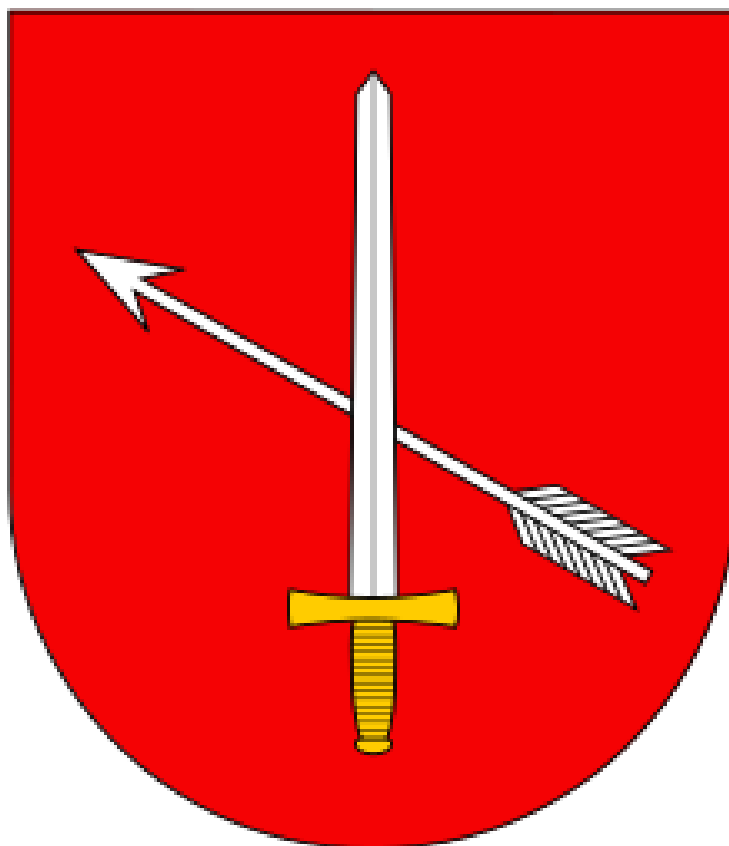

Załącznik do Uchwały Nr LIII/698/22
Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych
z dnia 20 kwietnia 2022 r.
w sprawie przyjęcia
Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
Gminy Ustrzyki Dolne na lata 2022-2025

**GMINNY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY USTRZYKI DOLNE
NA LATA 2022-2025**

Ustrzyki Dolne, grudzień 2021

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	10
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	10
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	11
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	19
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
a. Zarys historii obszaru gminy Ustrzyki Dolne.	27
b. Krajobraz kulturowy	39
c. Zabytki nieruchome	41
d. Zabytki ruchome	60
e. Zabytki archeologiczne	66
f. Rejestr zabytków	75
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	81
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	83
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	84
b. Zabytki ruchome	89
c. Zabytki archeologiczne	92
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	99
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	101
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	102
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych gminy Ustrzyki Dolne ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	104
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze gminy Ustrzyki Dolne	109

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić),
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest miasto i gmina Ustrzyki Dolne, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest drugim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze gminy Ustrzyki Dolne.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2021 r., poz. 710 z późn. zm.). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
  - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
  - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
  - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
  - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
  - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
  - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
  - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejże ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek*, *zabytek nieruchomy*, *zabytek ruchomy*, *zabytek archeologiczny*, *instytucja kultury*, *prace konserwatorskie*, *prace restauratorskie*, *roboty budowlane*, *badania konserwatorskie*, *architektoniczne*, *archeologiczne*, *historyczny układ urbanistyczny* lub *ruralistyczny*, *historyczny zespół budowlany*, *krajobraz kulturowy*, *otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejże ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń

użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 82 z dnia 13 sierpnia 2019 roku. Na wstępie tegoż opracowania przedstawiono ewaluację wcześniejszego programu, który przestał obowiązywać w 2017 roku; wykazano tu jego wady i zalety w kontekście polityki ochrony zabytków. Następnie przedstawione zostały cele i założenia nowego programu, co poprzedzono tłem instytucjonalno-prawnym. Głównym celem tegoż programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w ramach którego wykazano trzy cele szczegółowe: optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Każdemu z tych celów przypisane zostały kierunki działań oraz szczegółowe zadania mające umożliwić ich realizację. Kolejno przedstawiono plan finansowy programu, uwzględniający środki finansowe z budżetu państwa. Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarządzaniu, harmonogramowi oraz ewaluacji programu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (grudzień 2021 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-

2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana. Podstawą do sformułowania owego programu jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XI/966/18 z dnia 24 września 2018 roku. Zawarte w nim zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

W rozdziale III zaprezentowano zasób zabytków województwa podkarpackiego. Ocena stanu zachowania dziedzictwa stała się podstawą do analizy SWOT, zawartej w rozdziale IV. W kolejnym rozdziale wskazano najważniejsze kierunki działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych, tak ze względu

na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa.

W kolejnym, rozdziale VI – dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu – zaproponowano wskaźniki realizacji Programu – adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co ma ułatwić opracowywanie sprawozdań z wykonania Programu. Końcowy rozdział VII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategie i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu.

Dla gminy Ustrzyki Dolne ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochrona historycznie ukształtowanych układów wsi wraz z zapobieganiem rozproszonemu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb

edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukację i promocję wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochronę kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do gminy Ustrzyki Dolne, a także do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na jej terenie. Okolice Ustrzyk Dolnych wymienione są przy okazji analizy rozwoju przestrzennego w wyniku kolonii niemieckich, tworzonych podczas józefińskiej akcji kolonizacyjnej z końca XVII wieku i początku XVIII wieku. Cerkwie w Krościenku i Ustianowej (obie z końca XVIII w.) wymienione zostały, jako jedne z kilku najstarszych na terenie województwa. Przy opisie osadnictwa bojkowskiego (Bojkowszczyzna Zachodnia) wymienione zostały cerkwie z Grąziowej (obecnie w sanockim skansenie) oraz z Liskowatego; pośrednio rozdział ten odnosi się do całego obszaru gminy, gdyż zawiera się on w całości w dawnych granicach osadnictwa tej grupy etnograficznej. W kontekście architektury cerkiewnej z drugiej połowy XIX wieku i początku XX wieku, o cechach malowniczości i nawiązaniach do tzw. „stylu narodowego” w architekturze murowanej, wymienione zostały drewniane cerkwie w Leszczowatym i Wojtkowej. Cerkiew w Hoszowie, powstała w dwudziestoleciu międzywojennym, przywołana została jako unikalny przykład obiektu o konstrukcji szachulcowej. Jako interesujący przykład budownictwa przemysłowego podany został zespół zabudowań dawnej rafinerii ropy w Ustrzykach Dolnych. Kolejno przy analizie zabytków ruchomych wspomniany został ikonostas w cerkwi w Grąziowej (obecnie w skansenie sanockim). Tzw. krzyż pańszczyźniany w Leszczowatym został przedstawiony pośród innych ilustrujących problematykę krzyży wolności stawianych na pamiątkę zniesienia pańszczyzny w 1848 roku. Muzeum Przyrodnicze w Ustrzykach Dolnych zostało wskazane, jako placówka dysponująca ciekawymi zbiorami. Cerkiew w Równi wymieniona została, jako wartościowy przykład budownictwa drewnianego będącego „skarbem” Podkarpacia. Kolejno Ustrzyki Dolne pojawiły się w kontekście analizy Bojkowszczyzny Zachodniej oraz pośród innych historycznych układów urbanistycznych wytypowanych do ochrony w Wojewódzkim Planie Zagospodarowania Przestrzennego. Miejscowość Jureczkowa, Liskowate i Krościenko zostały w omawianym programie wpisane na szlak wojaka Szwejka, dodatkowo zaś ostatnia miejscowość na szlak pn. „Śladami Aleksandra Fredry”.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniającą uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa, jest obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono, m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasicy.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszaniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

W Planie nakreślone zostały kierunki służące zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów oraz założeń programowych, konieczne do zrealizowania poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów *in situ*, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

W Planie wskazane zostały również obszary i obiekty, które miałyby zostać objęte szczególną ochroną i wykorzystaniem turystycznym.

W niniejszym Planie kilkakrotnie wspomniana jest gmina Ustrzyki Dolne. Przełom Strwiąża został wytypowany do uznania za rezerwat przyrody pośród innych obszarów wskazanych do objęcia różnymi formami ochrony przyrody terenów wyróżniających się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Miasto Ustrzyki Dolne zostało wskazane pośród innych miejscowości z zachowaną drewnianą zabudową małomiasteczkową, przeznaczonych do rewaloryzacji

układów urbanistycznych. Ponadto gmina Ustrzyki Dolne została wskazana pośród innych tworzących Bieszczadzko-Beskidzki Obszar Funkcjonalny (B-BOF).

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmacnianiu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych

lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego

samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;

- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;

- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie gminy jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Ustrzyki Dolne. Od roku 2019 na terenie gminy obowiązuje nowy dokument przyjęty uchwałą Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych nr IX/126/19 z dnia 16 kwietnia 2019 roku.

Omawiane studium znacząco podnosi jakość ochrony zabytków na terenie gminy w stosunku do wcześniej obowiązującego opracowania. Na wstępie przedstawiono tutaj krótki rys historyczny, przekrojowo omawiający dzieje tych terenów, a zwłaszcza centralnych Ustrzyk Dolnych. Zdefiniowano charakter gminy, jako jednostki, w której największe znaczenie ma turystyka, która opiera się tutaj głównie na zasobach przyrodniczych mających wpływ na rozwój różnorodnych dziedzin aktywności sportowej z jednej strony i zasobach dziedzictwa kulturowego z drugiej. Wymieniono przy tym najważniejsze obiekty zabytkowe zlokalizowane na terenie gminy oraz opisano funkcjonujące szlaki kulturowe.

W dalszej części omówiono stan aktualnego zagospodarowania przestrzennego obszaru gminy oraz przedstawiono główne postulaty mające prowadzić do właściwego zorganizowania ładu przestrzennego. Zapisano tutaj słusznie między innymi potrzebę ograniczania rozproszenia budownictwa, rozszerzanie terenów mieszkaniowych poza obszar zwartej zabudowy miejscowości – w pierwszej kolejności na tereny już silnie obciążone zabudową rozproszoną, potrzebę ochrony dziedzictwa kulturowego, kształtowania harmonijnego krajobrazu poprzez wykorzystanie walorów środowiska kulturowego i podniesienie atrakcyjności obszarów poprzez uwzględnienie ustaleń konserwatorskich i dostosowanie nowej architektury do tradycji i charakteru substancji zabytkowej, potrzebę ochrony walorów środowiska przyrodniczego, nawiązywanie w nowej architekturze do lokalnych wzorów i materiałów, zachowywanie regionalnego krajobrazu kulturowego.

W rozdziale VII studium bardziej szczegółowo omówiony został zasób dziedzictwa kulturowego gminy. W tabeli z krótkim opisem wyszczególniono wszystkie obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Wykaz ten w chwili obecnej już jest nieaktualny; brakuje tutaj wpisanych w ostatnim czasie do rejestru kaplicy z Ropienki oraz kolejnych elementów

założenia dawnej rafinerii nafty z Ustrzyk Dolnych. Następnie szerzej opisane zostały najważniejsze zdaniem autorów zabytki zlokalizowane na terenie gminy, głównie sakralne. W dalszej części rozdziału umieszczony został wykaz obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków. Następnie wspomina się o dużym znaczeniu dla dziedzictwa zachowanych krzyży przydrożnych i kapliczek, a także nieczynnych już cmentarzy, jako elementów tożsamości lokalnych społeczności. Wzmiankuje się tutaj również o istniejących na terenie gminy pozostałościach dawnych zespołów dworsko – parkowych z zaznaczeniem jednak, że ślady te w chwili obecnej są już mocno zatarte.

W drugiej części rozdziału omówione zostały zasoby dziedzictwa archeologicznego, umieszczono tutaj tabelę z wykazem stanowisk obejmującą 97 obiektów ze 112, które zostały zewidencjonowane na terenie gminy. Z niezrozumiałych przyczyn pominięto 15 stanowisk archeologicznych. W przyszłości umieszczony w studium wykaz powinien przedstawiać kompletny zasób stanowisk archeologicznych.

W części B studium przedstawiono główne kierunki zagospodarowania przestrzennego. Wśród głównych kierunków polityki przestrzennej zapisano tutaj bardzo istotną potrzebę związaną ze zrównoważonym rozwojem przestrzennym osadnictwa. Miałoby to być realizowane, m.in. poprzez kształtowanie zabudowy miejskiej w sposób umożliwiający jednoznaczną identyfikację jej struktury i funkcji, wyznaczanie nowych terenów pod zabudowę w zgodzie z obowiązującymi przepisami przy jednoczesnym uwzględnieniu zasad zachowania ładu przestrzennego; przeciwdziałanie rozpraszaniu zabudowy i ochronę krajobrazu kulturowego, uzyskanie przestrzennej ciągłości struktury terenów zabudowanych i terenów otwartych przy uwzględnieniu zasady zapobiegania rozpraszaniu zabudowy, zachowania terenów otwartych pełniących funkcję ekologiczną, uporządkowanie terenów wymagających przekształceń w sposób nawiązujący do istniejącego zagospodarowania z zachowaniem zasad ładu przestrzennego oraz kształtowanie krajobrazu w oparciu o wyeksponowanie wartościowych elementów i zachowanie otwarc widokowych. Kolejnym ważnym elementem polityki przestrzennej ustanowiono rozwój turystyki, gdzie wśród głównych postulatów zapisano potrzebę wyeksponowania obiektów zabytkowych. Umieszczono tutaj również ważny zapis mówiący, że w strefie przyrodniczo-turystycznej, gdzie występuje wiele obiektów zabytkowych, zabudowa musi charakteryzować się wysokimi standardami architektonicznymi oraz komponować się z otaczającym krajobrazem, stanowiąc jego walor estetyczny.

W tej części studium precyzyjnie wskazano poszczególne obszary zagospodarowania terenu gminy, omówiono tutaj dopuszczalne ogólne parametry nowej zabudowy w ich obrębie. Zapisano podstawowe kierunki przeznaczenia terenu oraz ewentualne dopuszczalne kierunki jego przeznaczenia, wymieniono ograniczenia w przeznaczeniu oraz co najważniejsze wskazano standardy kształtowania zabudowy i zasady zagospodarowania poszczególnych terenów. Oczywiście zapisy te będą uszczegóławiane już na etapie ustanawiania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i wydawanych decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego. Jednakże takie podejście, wskazujące główne kierunki dopuszczalnego zagospodarowania danego obszaru, z pewnością będzie się przekładać na wzrost jakości ładu przestrzennego na terenie gminy, z konserwatorskiego punktu widzenia rozwiązanie to można uznać za modelowe.

W rozdziale XXIV przedstawiono kierunki i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Na pierwszym miejscu wskazano tutaj, że „celem prowadzonej w studium polityki przestrzennej jest zachowanie wartości dziedzictwa kulturowego, jego walorów historycznych, architektonicznych i ekspozycyjnych”. Ustalono tutaj ogólne zasady ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego w gminie. Koncentrują się one między innymi na zachowaniu i objęciu ochroną zespołów i obiektów zabytkowych, wraz z ich otoczeniem i zielenią towarzyszącą, konserwacji, rewaloryzacji i porządkowaniu zabytkowych parków, obiektów sakralnych, cmentarzy, innych obiektów zabytkowych oraz innych terenów publicznych, wyeksponowaniu zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego. Ponadto postuluje się wykorzystanie obiektów zabytkowych w dostosowaniu do aktualnych potrzeb, zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. Mowa jest również o harmonijnym wkomponowaniu nowej zabudowy i nowego zagospodarowania terenu w zabytkowy krajobraz oraz o wykluczeniu lokalizowania obiektów dysharmonizujących z zabytkowym sąsiedztwem i przesłaniających obiekty zabytkowe. Ponadto realizacja nowoprojektowanych obiektów powinna się opierać o formy architektoniczne nawiązujące do lokalnych tradycji kształtowania i sytuowania zabudowy. Zachowaniu i ochronie powinny podlegać stanowiska archeologiczne. W końcu realizowane działania mają służyć zintegrowaniu ochrony dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i krajobrazu.

W odniesieniu do zabytków wpisanych do rejestru zabytków ustalono następujące zasady ochrony: prowadzenie wszelkich działań inwestycyjnych w obiektach i na

obszarach wpisanych do rejestru zabytków zgodnie z przepisami odrębnymi w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz prawa budowlanego, wykorzystanie obiektu wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe powinno zapewniać trwałe zachowanie jego wartości, zachowanie historycznej formy urbanistycznej i architektonicznej oraz rewaloryzacja otoczenia zabytków zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania, w przypadku remontów, przebudowy, zmian sposobu zagospodarowania i użytkowania, zachowanie zabytkowego wystroju elewacji i wyposażenia wnętrz, utrzymanie gabarytów i historycznego rozplanowania wnętrz, stosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych o wysokiej jakości, ochrona zieleni towarzyszącej obiektom zabytkowym wpisanym do rejestru zabytków.

W odniesieniu do zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków ustalono następujące zasady ochrony: zachowanie obszarów i obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków z możliwością rozbudowy, nadbudowy, przebudowy oraz zmiany sposobu użytkowania, zachowanie historycznej formy urbanistycznej i architektonicznej oraz rewaloryzacja otoczenia zabytków zgodnie z historycznym zagospodarowaniem, utrzymanie cech stylowych, formy, kompozycji oraz detali architektonicznych zabytkowych obiektów, stosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych, zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania. Również w tym przypadku ustanowiono ochronę zieleni towarzyszącej obiektom zabytkowym wpisanym do gminnej ewidencji zabytków.

Określone zostały również zasady ochrony zabytków archeologicznych. Wokół stanowisk „powierzchniowych”, w odległości ok. 20 m, wyznaczone zostały strefy ochrony konserwatorskiej zabytków archeologicznych, której główną funkcją ma być ochrona odkrytych stanowisk archeologicznych, strefy te nie zostały jednakże uwidocznione na załączniku graficznym do studium. Dopuszcza się tutaj słusznie możliwość realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych poprzedzonych ratowniczymi badaniami archeologicznymi. Konieczne byłoby tutaj jednakże wykluczenie z możliwości prowadzenia inwestycji w obrębie stanowisk zewidencjonowanych, jako cerkwiska, cmentarze przycerkiewne, czy też miejsca po dworach oraz stanowisk posiadających własną formę terenową jak np. kopce ziemne.

Na załącznikach graficznych do studium oznaczono punktowo wszystkie ujęte w studium stanowiska archeologiczne. Również punktowo oznaczono obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak i wprowadzone do gminnej ewidencji zabytków, jedynie kolorem

odróżniając stopień ochrony konserwatorskiej. Oznaczenia te zostały przeprowadzone mało czytelnie. Zabrakło tutaj oznaczenia pełnego zasięgu ochrony konserwatorskiej wyznaczonej na podstawie decyzji o wpisie danego zabytku do rejestru, która to ochrona w większości obejmuje obiekt wraz z otoczeniem. Również nie wyznaczono precyzyjnych stref ochrony krajobrazu wokół najważniejszych zabytków gminy.

Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo jeżeli w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, może to znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków. Rzetelne opracowanie całości tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym pozytywnie przekłada się na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych oraz na wzrost potencjału turystycznego gminy. Poziom omawianego dokumentu należy uznać za dobry, natomiast po usunięciu wskazanych w niniejszym opracowaniu mankamentów mógłby być on znacznie lepszy.

Na terenie gminy Ustrzyki Dolne obowiązuje wiele miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W większości opracowane zostały dla niewielkich powierzchniowo terenów, i nie obejmują one żadnych obiektów zabytkowych, ani obszarów istotnych dla ochrony dziedzictwa kulturowego, najczęściej dotyczą przeznaczania danego terenu dla budownictwa mieszkaniowego, bądź usług. Zapisy tych planów wykazują dużą dbałość o ochronę krajobrazu poszczególnych miejscowości. Bezpośrednio tematyki związanej z zabytkami dotyczy mpzp „Krościenko 3” przyjęty uchwałą Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych z 30 czerwca 2005 r. nr XXXII/230/05. Ustanowiono tu ochronę konserwatorską dla dawnej cerkwi pw. Narodzenia MB oraz zlokalizowanej w jej pobliżu dzwonnicy cerkiewnej z wyraźnym zakazem dotyczącym jakichkolwiek ingerencji w bryłę architektoniczną obiektu zabytkowego. Ochronę roztoczono tutaj również dla zieleni komponowanej. Dodatkowo nakazano harmonijne kształtowanie otoczenia obiektów zabytkowych. Ponadto ochrona wyznaczona została dla zlokalizowanych w granicach planu stanowisk archeologicznych. Pośrednio ochrona została wprowadzona dla przedpoła widokowego zabytkowej cerkwi, dla zlokalizowanych tutaj obszarów budownictwa mieszkaniowego. Główne ustalenia dla tych terenów obejmują zakaz wznoszenia budynków mieszkalnych wyższych niż dwie kondygnacje

nadziemne w tym jedna kondygnacja w poddaszu i wysokości wyższej niż 6,0 m. Dachy mają być tutaj bez lukarn, symetryczne z doświetleniem poddasza przez szczyty i facjaty. Plan zakazuje budowania wieżyczek. Nakazano stosować pokrycia dachowe z materiałów nawiązujących do regionalnych tradycji z materiałów bez połysku imitujących formę i kolor (zalecane dachówka, blachodachówka, gont). Wykluczone zostały ostre kolory oraz nakazano wykończenie elewacji materiałami naturalnymi w kolorystyce pastelowej, neutralnej. Przytoczone zapisy stanowią bardzo dobry przykład ochrony konserwatorskiej realizowanej wobec otoczenia wszelakich obiektów zabytkowych. W planie przewidziano również ochronę dla licznych enklaw zieleni zarówno urządzonej jak i nieurządzonej. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Trójca” uchwalony w dniu 29 marca 2012 r. uchwałą Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych nr XX/171/12 pośrednio chroni cerkwiśko, gdzie w przeszłości usytuowana była cerkiew wraz z dzwonnica. Ustanowiono tutaj tereny zieleni naturalnej z zakazem realizacji zabudowy kubaturowej. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego „Brzegi Dolne – cmentarz” przyjęty uchwałą nr XLVIII/352/2001 z 16 października 2001 roku ustanawia ochronę dla nieczynnego cmentarza greckokatolickiego w postaci zagospodarowania terenu, jako zieleni parkowa. Zapisano tutaj obowiązek zachowania figur i nagrobków, a także dbałości o starodrzew. Dodatkowo ochronę rozciągnięto na kapliczkę murowaną, wraz z powiązaną z nią zielenią urządzoną; wszelkie prace przy tym obiekcie mają być uzgadniane z urzędem ochrony zabytków.

Dla ochrony układu urbanistycznego i krajobrazu Ustrzyk Dolnych istotne są zapisy „Miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w rejonie Rynku, ul. Bełskiej, Szkolnej, 29 listopada, Kolejowej i Nadbrzeżnej w Ustrzykach Dolnych” przyjętego uchwałą Rady Miejskiej z 30 sierpnia 2007 r. nr XI/77/07 oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Rynek I” przyjętego uchwałą nr XV/188/19 Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych z dnia 04 października 2019 r. Plany te obejmują ściśle centrum miasta, nie zostały wyznaczone tutaj żadne strefy ochrony konserwatorskiej czy też ochrony krajobrazu, niemniej zapisy planu regulujące dopuszczenia i zakazy w poszczególnych strefach i obszarach charakteryzują się podejściem zmierzającym do harmonijnego łączenia potrzeby rozwoju z poszanowaniem zastanego układu urbanistycznego.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie gminy jest „Strategia rozwoju gminy Ustrzyki Dolne 2015-2025”. W dokumencie tym zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem gminy. Część zapisów tam

zawartych odnosi się do dziedzictwa kulturowego regionu, jego ochrony, popularyzacji i uatrakcyjnienia pod kątem turystycznym, a także porusza kwestie istotne dla całokształtu funkcjonowania ochrony zabytków na terenie gminy.

W strategii zaznaczono, że rozwój walorów turystycznych kwitnie także dzięki „walorom antropogenicznym” tj., zabytkowym cerkwiom i kościołom. Krótki opis dziedzictwa kulturowego zamieszczony został w rozdziale „Kultura”. Znalazły się tutaj wykazy nieruchomości zabytkowych. Wśród priorytetów zawartych w strategii umieszczono zapis mówiący o renowacji architektury drewnianej i sakralnej w związku z zachowaniem, ochroną, promowaniem i rozwojem dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Generalny wydźwięk strategii jest taki, że gmina będzie stawiać na rozwój turystyki, w czym wydatnie ma pomóc udostępnianie i popularyzowanie dziedzictwa kulturowego tych terenów, a co za tym idzie dbanie, aby trwało ono w stanie niepogorszone. Istotne przy tym jest, że dziedzictwo kulturowe ma funkcjonować w korelacji z dziedzictwem naturalnym.

W przyszłości, w strategii, warto położyć jeszcze większy nacisk na cele związane z ochroną zabytków i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu.

Kolejnym dokumentem powstałym na poziomie samorządu jest „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Ustrzyki Dolne na lata 2017-2023” przyjęty uchwałą Rady Miejskiej nr LIII/654/18 w dniu 10 września 2018 r. Opracowanie to koncentruje się głównie na diagnozowaniu problemów społecznych i gospodarczych, a także na opracowywaniu rozwiązań mających zapobiegać ich powstawaniu. Istotnym jest tutaj, że główne cele rewitalizacyjne gminy wpisują się w postulaty zmierzające do zachowania zasobów przyrodniczych oraz kulturowych, a także walorów krajobrazowych przy jednoczesnym tworzeniu warunków dla rozwoju potencjału gospodarczego, który miałby bazować na wymienionych zasobach nie degradując naturalnych elementów przyrodniczych oraz estetyki krajobrazu.

W rozdziale dotyczącym zasobów kulturowych i turystycznych gminy podkreślono, że jedną z mocnych stron tych terenów są sakralne obiekty zabytkowe zlokalizowane na szlaku architektury drewnianej: Ustrzyki Dolne, Hoszów, Hoszowczyk, Brzegi Dolne, Jałowe, Bandrów, Krościenko, Równia, Ustjanowa Górna, Wojtkowa, Łodyna, Leszczowate, Liskowate i Moczary. W poczet obiektów zabytkowych godnych uwagi zaliczone zostały również obiekty z Ustrzyk Dolnych: kościół NMP Królowej Polski, kościół św. Józefa Robotnika, Sanktuarium Matki Bożej Bieszczadzkiej.

Wśród celów rewitalizacji przewidzianych dla gminy założono rewaloryzację obiektów zabytków w powiązaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym, zapisano tutaj m.in. utworzenie parku dydaktyczno-historycznego „Rafineria Kultur” obejmującego zabytkowe zabudowania dawnej rafinerii nafty w Ustrzykach Dolnych, gdzie zapisano konieczność prowadzenia prac konserwatorskich przy obiektach wchodzących w jej skład, co zresztą w chwili obecnej jest realizowane.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt, iż *program rewitalizacji* wymaga zaopiniowania przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie form ochrony zabytków, w przypadku gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru rewitalizacji (podstawa prawna: art. 17, ust. 2, pkt. 4, lit. b ustawy z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji, j. t. Dz. U. z 2021, poz. 485).

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru gminy Ustrzyki Dolne.

Osada Ustrzyki Dolne została założona w 1469 roku na prawie wołoskim, na terenie królewskiej ziemi przemyskiej. W 1495 bądź 1497 roku król Jan Olbracht puścił wcześniej powstałą sąsiednią osadę Jasień w dzierżawę Iwoni Janczowiczowi za zasługi położone w czasie wojny bukowińskiej. W 1509 roku na mocy przywileju królewskiego Iwonia lokował wieś Ustrzyki, wtedy zwaną Ustryk (od ukraińskiej nazwy zbiegu potoków *ustie ryki*). Jego wnuk Paweł nosił już nazwisko Ustrzycki, prawdopodobnie od nazwy osady. Południową część terenów obecnej gminy zamieszkiwali Bojkowie, zaś północną Dolinianie. Istniały także cztery zwarte osady niemieckie, z których największą był Bandrów Kolonia.

Rodzina Ustrzyckich pozostawała na terenie Ustrzyk Dolnych aż do zaborów. Z rodziny tej pochodziło wielu mężów piastujących istotne urzędy w województwie ruskim, a szczególnie w ziemi przemyskiej.

W XVI wieku na górze Laworta stanął dwór Ustrzyckich. Na wybór tego miejsca wpływ miał bez wątpienia fakt, że ukształtowanie terenu sprzyjało obronności. Od południa znajduje się tam wysoka skarpa, od wschodu i zachodu dwa dość wysokie wąwozy. Do dziś widoczne są również ślady ziemnych wałów.

Ustrzyccy ciągle powiększali swój majątek, w ich rękach znalazły się także Ustrzyki Górne. Z rodziną tą coraz bardziej zaczęto liczyć się na sejmikach, jak i w życiu towarzyskim. Do najwyższej pozycji rodzina Ustrzyckich doszła w XVIII wieku, kiedy to Maciej Józef został kasztelanem, zaś Apofonia – córka przemyskiego kasztelana Bazylego – żoną księcia Kazimierza Poniatowskiego, brata późniejszego króla.

Dzięki rozwojowi osadnictwa wołoskiego w najbliższej okolicy, Ustrzyki Dolne stały się siedzibą klucza królewskich wsi wołoskich, a Ustrzyccy uzyskali stanowisko krajników. Ustrzyki Dolne były w posiadaniu Ustrzyckich aż do początków XVIII wieku i należały administracyjnie do ziemi przemyskiej województwa ruskiego.

Stosunkowo wcześniej, bo już w XVI wieku rozwinął się tutaj handel, do czego przyczyniło się położenie na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych. Z czasem Ustrzyki zaczęły stawać się centrum handlowym, przez które przebiegały trakty komunikacyjne

prowadzące z zachodu do Krosna, Sanoka, Leska i do Chyrowa, Dobromila, Sambora, Drohobycza, Stryja, jak również na południe w stronę miast Siedmiogrodu. Mieszkańcy osady sprzedawali między innymi wino sprowadzane z Jaślik, a szeroko w okolicy znane były ustrzyckie targi bydłem.

Ze względu na rozwój zbójnictwa, szlaki handlowe przebiegające przez te okolice nie należały do najbezpieczniejszych. Jeden z takich niebezpiecznych szlaków prowadził przez Czarną do Lutowisk, następnie przez Borynię i Turkę w stronę Przełęczy Użockiej do Użogrodu.

Na początku XVIII wieku Ustrzyccy wystąpili z zamiarem lokacji miasta na swoich dobrach. W 1727 roku Klemens Ignacy Ustrzycki, podkomorzy sanocki, otrzymał od króla Augusta II Mocnego zezwolenie na założenie miasta Ustrzyki, które objęło obszar wsi o tej samej nazwie na prawym brzegu Strwiąża, nieopodal wsi Jasień. Rynek i parcele pod zabudowę wytyczono przy trakcie Krosno – Sambor, na zachód od dworu. W planach Klemensa Ignacego Ustrzyckiego miasto miało pełnić rolę centrum administracyjno-gospodarczego niezurbanizowanych terenów górskich. Liczył on także na korzyści, jakie miastu miało przynieść jego położenie na szlakach handlowych. Plany te w pewnym stopniu zostały zrealizowane, bowiem Ustrzyki pełniły rolę ośrodka administracyjno-gospodarczego zespołu dóbr.

W mieście osiedlili się wówczas kupcy żydowscy, którzy do II wojny światowej przeważali wśród mieszkańców. Ludność w dalszym ciągu utrzymywała się z hodowli wołów wypasanych na połoninach, rozwijał się handel i rzemiosło, czym głównie trudnili się Żydzi. Z rzemiosła najlepiej rozwijały się następujące specjalności: młynarstwo, olejarstwo, szewstwo, kuśnierstwo, krawiectwo i płóciennictwo oraz stolarstwo i kowalstwo.

W 1769 roku przybył do Ustrzyk z Podola jeden z przywódców konfederacji barskiej, Kazimierz Pułaski. W Samborze nastąpiło spotkanie Kazimierza z jego bratem Franciszkiem, późniejszym marszałkiem konfederacji na teren Bieszczadów. Oddziały konfederackie prowadziły w latach 1769-1770 krwawe walki z wojskami rosyjskimi generała Drewicza. Oddziały Drewicza stacjonujące w Ustrzykach grabiły bydło, zboże i pasze, co w sposób istotny wpływało na jeszcze większe zubożenie społeczeństwa.

W roku 1772 miasto znalazło się pod panowaniem austriackim i wraz z okolicą należało do cyrkułu sanockiego z siedzibą w Lesku, następnie przeniesioną do Sanoka.

Po 1872 roku nastąpił znaczny rozwój gospodarczy Ustrzyk i okolicy w związku z budową linii kolejowej z Sanoka do Przemyśla, Chyrowa i Sambora oraz rozpoczęciem

eksploatacji tutejszych złóż ropy naftowej. Powstały na tych terenach najstarsze kopalnie w Galicji – w Brzegach Dolnych i nieco później w Łodynie. W 1900 roku oddano do użytku rafinerię ropy naftowej należącą do kapitału francuskiego.

W czasie I wojny światowej toczyły się w okolicach Ustrzyk ciężkie i zacięte walki. Po klęsce poniesionej w bitwie gorlickiej, w maju 1915 roku w czasie odwrotu wojsk rosyjskich Austriacy i Niemcy atakowali tędy Birczę i Przemyśl. Austriackie władze wojskowe dokonywały w mieście wielu egzekucji ludności, posądzonej o „moskalofilstwo”. W okolicach Ustrzyk zaczął szerzyć się głód oraz epidemie, co spowodowane było rekwizycją przez wojska bydła koni i zboża.

W listopadzie 1918 roku oddziały ukraińskie atamana Semena Petlury na krótko opanowały miasto, zostały jednak wyparte przez polskie jednostki wojskowe. W tym czasie stacja w Ustrzykach była miejscem zwycięskiej potyczki opancerzonego pociągu pod dowództwem Stanisława Maczka, wówczas porucznika, z oddziałem ukraińskich nacjonalistów.

W okresie międzywojennym nastąpił w Ustrzykach Dolnych i okolicy dalszy rozwój przemysłu naftowego. Powstawały nowe kopalnie naftowe, zaś istniejąca już rafineria została znacznie rozbudowana. W okresie tym na bazie miejscowych tartaków rozwinął się przemysł drzewny. W mieście powstało kilka nowych zakładów przemysłowych i warsztatów obsługujących kopalnictwo naftowe. Na terenie miasta funkcjonowało także jedno z największych w Europie szybowisk.

W czasie okupacji hitlerowskiej zagładzie uległa społeczność żydowska Ustrzyk, a wielu Polaków i Ukraińców zginęło w obozach, jak również na miejscu w Ustrzykach z rąk okupanta, a także współpracujących z hitlerowcami policjantów ukraińskich.

W 1939 roku na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow ustalającego granice na rzece San Ustrzyki i okolice znalazły się na terenie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W latach 1941-1944 tereny te były pod okupacją niemiecką, a w latach 1944-1951 znalazły się w granicach Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

W dniu 18 września 1944 roku wyzwolono Ustrzyki. Nastąpiło to w ramach operacji karpackiej I Armii Gwardii Frontu Ukraińskiego. Funkcjonujące jednak oddziały UPA w 1945 roku nadal kilkakrotnie dokonywały napadów na miasto i stacjonujące w nim wojsko radzieckie.

W dniu 15 lutego 1951 roku w Moskwie podpisana została umowa między Polską a ZSRR o zmianie odcinków terytoriów państwowych, a w maju dokumenty umowy zostały ratyfikowane. Polska odstąpiła część powiatu hrubieszowskiego i tomaszowskiego,

z kolei Związek Radziecki przekazał tereny w obwodzie drohobyckim, czyli Ustrzyki Dolne i okolice. Jesienią 1951 roku nastąpiła akcja przesiedleńcza; okolice Ustrzyk zasiedlili przesiedleńcy z tamtych stron. Na terenach odzyskanych oraz części terenów z powiatów Lesko i Przemyśl utworzono nowy powiat z siedzibą w Ustrzykach Dolnych.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym zarys historii poszczególnych miejscowości należących do Gminy Ustrzyki Dolne.

Arlamów. Wioskę zasiedlono na prawie wołoskim w drugiej połowie XV wieku. Kniaziowie od nazwy wsi przyjęli nazwisko Arłamowskich. W tym czasie Arłamów był wsią królewską, następnie przeszedł w posiadanie Herbutów i wchodził w skład dóbr dobromilskich. Nazwa osady pochodzi z czasów książąt ruskich, kiedy to osiedlano tutaj jeńców tatarskich, tzw. arłamów (włóczęgów), którzy po pewnym czasie przyjęli zwyczaje i mowę ruską. Wcześniej nazwa osady brzmiała Herłamów lub Barłamów. W 1649 roku ulewne deszcze spowodowały powódź, która zniszczyła część wsi. Od tej pory pozostałe domy przeniesiono z doliny na stoki otaczających wzgórz. W 1693 roku Arłamów, wraz z dobrami dobromilskimi przeszedł w ręce Jana Bonawentura Krasińskiego, wojewody płockiego i starosty warszawskiego. W 1776 roku rząd austriacki kupił te dobra od Zofii z Krasińskich Lubomirskiej i odtąd Arłamów wchodził w skład dóbr kameralnych w Dobromilu. Przed II wojną światową okoliczne lasy stanowiły własność Polskiej Akademii Umiejętności oraz majątku Korwinów. Były to stare, zasobne drzewostany jodłowe. W tym okresie w Arłamowie było około 160 gospodarstw i żyło około 800 osób. Po wojnie tereny Arłamowa wchodziły w skład Nadleśnictwa Wojtkowa, a następnie Bircza. W latach sześćdziesiątych na terenach tych wzniesiono wiele obiektów wypoczynkowych, a niektóre z nich posiadały reprezentacyjny charakter; wybudowano wiele kilometrów dróg.

Bandrów Narodowy. Wioska założona została w XV stuleciu na prawie surowego korzenia i przez długi czas wchodziła w skład królewskich ziem przemyskiej. Pierwsza pisana wzmianka na jej temat pochodzi z 1541 roku. Miejscowość w XVII wieku weszła w skład tzw. Klucza Strwiąża i stała się własnością magnackiego rodu książąt Wiśniowieckich. W latach 1782-84 w ramach tzw. kolonizacji józefińskiej Austriacy osadzili we wschodniej części wsi kolonistów niemieckich i powstała w ten sposób osada o nazwie Bandrów Kolonia. Część zachodnia wsi, zamieszkiwana przez dawnych mieszkańców, przejęła odtąd nazwę Bandrów Narodowy. Z biegiem czasu w Bandrowie Kolonii powstał murowany parafialny zbór ewangelicki, a przy nim cmentarz. Do parafii w Bandrowie należały także inne wsie niemieckie regionu, niekiedy z bardzo odległych

terenów. W 1921 roku Bandrów Kolonia liczył 57 domów, w których zamieszkiwało 394 mieszkańców różnych wyznań. W 1940 roku ludność narodowości niemieckiej opuściła Bandrów w ramach niemiecko-sowieckiej wymiany ludności, a około 1945 roku rozebrano zbór. W latach 1945-1951 Bandrów Narodowy, podobnie jak i okolica, znajdował się w granicach ZSRR, a w 1951 roku osiedliła się tutaj głównie ludność z okolicy Sokalszczyzny.

Brelików to wieś założona w 1676 roku. Nazwa jej pochodzi od imienia Brylik.

Brzegi Dolne. Wieś lokowano wśród rozległych lasów w 1532 roku, na prawie wołoskim, w dobrach królewskich starostwa przemyskiego. Osada została lokowana na podstawie przywileju wydanego przez Zygmunta Augusta braciom Dymitrowi i Steczowi. Na początku lat osiemdziesiątych XVIII wieku rząd austriacki, podobnie jak i w Bandrowie, osadził w wiosce kolonistów niemieckich. Koloniści nie mieli własnej świątyni i należeli do parafii ewangelickiej w Bandrowie. Ludność, tak jak wszyscy w tej okolicy, w początkowym okresie trudniła się hodowlą. W drugiej połowie XIX wieku duża część mieszkańców wybrała pracę w rozwijającym się przemyśle naftowym i drzewnym w Ustrzykach Dolnych; znaczna też część pozostałej ludności w celach zarobkowych wyemigrowała do Brazylii i Kanady. Wieś znana jest z okresu tzw. powstania leskiego w 1932 roku, kiedy to stała się ośrodkiem buntu chłopów ukraińskich. Wystąpienie tutejszych chłopów zapoczątkowało szeroki zryw, który ogarnął ponad 15 tysięcy mieszkańców ludności ukraińskiej z 19 bieszczadzkich wsi. Bunt, obok walki na podłożu ekonomicznym, miał zapewne również podłoże polityczne związane z nacjonalizmem ukraińskim. Do stłumienia buntu władze sprowadziły silne oddziały policji i wojska, które w krwawych walkach złamały opór chłopów.

Daszówka. Miejscowość lokowali Kmitowie przed 1540 rokiem i wówczas nosiła nazwę Daszowa, od imienia Dasz. Pod koniec XVI wieku używano już obecnej nazwy. W czasie okupacji Niemcy wymordowali Żydów – właścicieli miejscowego majątku i spalili zamieszkany przez nich dwór. W latach 1945-51 Daszówka była w granicach ZSRR, a na terenie dworskim powstał sowchoz. W 1951 roku wieś powróciła do Polski, a jej ludność wywieziono pod Odesę. Kilku rodzinom udało się stamtąd powrócić w 1957 roku.

Dźwiniacz Dolny. Wieś lokowana była na prawie wołoskim w 1537 roku z przywileju Piotra Kmity, wojewody krakowskiego, dla Tymka, syna kmiecia z Serebnicy. Piotr Kmita prawdopodobnie przyłączył wieś do swoich prywatnych dóbr sobieńskich, chociaż powinna ona należeć do królewskiej starostwa przemyskiego.

Pierwotnie wieś nosiła nazwę Zwinacz lub Nizny Zwiniacz. Wieś była własnością kolejno: w XVI wieku Kmitów, w XVII wieku Ossolińskich, następnie Turskich, w XIX wieku dobra znajdowały się w posiadaniu Rossowskich.

Grażiowa. Pierwsza wzmianka o Grażiowej pochodzi z 1469 roku. Wioska powstała w wyniku akcji kolonizacyjnej rodu Rybotyckich w dolinie Wiaru. Już w 1501 roku we wsi istniała parafia obrządku wschodniego. Przez następne wieki wieś wchodziła w skład klucza Rybotyckiego, wraz z nim zmieniając właścicieli. W ciągu XVIII i XIX wieku właścicielami Grażiowej byli Nowosielscy i Dydyńscy. W 1959 roku w Grażiowej, jak i w niektórych sąsiednich wsiach, osiedlili się emigranci greccy. W 1979 roku tereny wsi weszły w skład Ośrodka Wypoczynkowego w Arłamowie, a pozostała jeszcze ludność została wysiedlona. W Grażiowej znajdowała się cerkiew z 1731 roku, obecnie przeniesiona do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Hoszowczyk. Osadę lokowano prawdopodobnie w drugiej połowie XVI wieku, wydzielając grunty z terenu wcześniej założonego Hoszowa. W latach 1945-51 Hoszowczyk należał do terenów ZSRR. Przed zwrotem terenu Polsce dawni mieszkańcy, jako obywatele sowieccy, zostali przesiedleni w głąb ZSRR. Poinformowano ich, że jeśli chcą otrzymać domy w nowym miejscu zamieszkania, muszą wyciąć jak najwięcej drzew na grzbiecie Żukowa, przy czym wielkość domu będzie zależna od ilości pozyskanego drewna. Niebawem wokół Hoszowczyka zostały tylko maleńkie drzewa. W opustoszałej wsi zamieszkali przesiedleńcy z Sokalszczyzny.

Hoszów. Data lokacji osady nie jest dokładnie znana; po raz pierwszy nazwę Hoszów wymieniono w 1509 roku w dokumencie lokacyjnym Ustrzyk Dolnych. Nazwa wsi pochodzi prawdopodobnie od imienia Hosz, Hoszko. Można ją także wyprowadzać od węgierskiego słowa *hossz*, znaczącego „długi”, „rozciągnięty w dolinie”. W drugiej połowie XVII wieku właścicielem Hoszowa był Jerzy Sebastian Lubomirski, marszałek wielki i hetman polny koronny. W latach następnych wieś kilkakrotnie zmieniała właścicieli. W 1769 roku w Hoszowie w czasie potyczki między oddziałami konfederatów barskich z wojskami rosyjskimi został ciężko ranny Franciszek Pułaski, który zmarł na zamku w Lesku. W latach 1945-51 wioska znajdowała się w granicach ZSRR, a następnie do opustoszałych domów wprowadzili się osadnicy z Sokalszczyzny.

Jałowe. Po raz pierwszy nazwa „góry Jałowe” pojawia się w dokumencie lokacyjnym Berehów Dolnych w 1532 roku. Jeszcze do 1870 roku w osadzie położonej w dolinie potoku Głuchy, wśród Gór Hoszowskich były tylko zabudowania dworskie,

cegielnia i młyn. Na przełomie XIX i XX wieku wzdłuż potoku Głuchego powstało kilkadziesiąt domów chłopskich.

Jureczkowa. Początki wsi nie są znane, należy jednak przypuszczać, że wchodziła ona w skład dóbr Rybotyckich. Od 1764 roku wieś należała do rodu Czekanowskich, a następnie Wisłockich. Ostatnimi właścicielami majątku byli Korwinowie. W XIX wieku czynne we wsi były słone źródła, odnotowano występowanie ropy naftowej, działał również tartak wodny. Podczas akcji „Wisła” w maju 1947 roku z Jureczkowej wysiedlono 1006 osób na Ziemię Odzyskane. We wsi znajdowała się cerkiew greckokatolicka pw. Soboru NMP z 1897 roku, która spłonęła w 1951 roku. W 1978 roku przeniesiono tu opuszczoną cerkiew z Nowosielec Kozickich.

Krościenko. Nazwa wsi pochodzi od terenu „krostowatego”, pagórkowego; zaś pierwsza wzmianka o miejscowości datowana jest na 1541 rok, gdy osada należała do starostwa przemyskiego. W 1555 roku wieś lokowano powtórnie na prawie wołoskim, a w 1558 roku we wsi powstała parafia prawosławna z pierwszym proboszczem – parochem Iwanem Korotyńskim. Krościenko praw miejskich nigdy nie otrzymało, chociaż w XVIII wieku nabierało już charakteru miasteczka i znane było z hutnictwa szkła. Pierwsza huta szkła powstała na początku XIX wieku nad potokiem Kamiennym przy granicy Krościenka z Stebnikiem. W drugiej połowie XIX wieku huta stopniowo zmniejszała wielkość produkcji i powoli likwidowano poszczególne obiekty. Na początku XX wieku w Krościenku funkcjonowały prawdopodobnie już dwie huty szkła, a hutę nad potokiem Kamiennym zaczęto nazywać Starą Hutą. Natomiast „nowa” huta szkła Greinerów, jako fabryczka wyrobów szklanych, zlokalizowana była przy drodze Ustrzyki Dolne – Chyrów. Kres hutnictwa w Krościenku nastąpił po pożarze w 1914 roku. Przez Krościenko przebiegała linia kolejowa łącząca Zagórz z Przemyślem i dzięki stacji kolejowej wioska była jedną z najbogatszych osad w okolicy oraz stanowiła lokalne centrum gospodarcze i handlowe. Spółdzielnia ukraińska prowadziła duży tartak i skład drewna, ludność ukraińska miała też swoją świetlicę i bibliotekę. Mieszkający tu Żydzi mieli swój dom modlitwy, Polacy zaś byli bardzo aktywni politycznie i gospodarczo. Po 1951 roku w Krościenku zaczęli się osiedlać uchodźcy polityczni z Grecji, byli żołnierze generała Markosa, którzy założyli we wsi Spółdzielnię Produkcyjną i prowadzili aktywne życie gospodarcze. W latach siedemdziesiątych znaczna część mieszkańców Krościenka pochodzenia greckiego powróciła do swojej ojczyzny.

Kwaszenina. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z początku XV wieku, kiedy to wieś wchodziła w skład dobromilowskiego klucza Herbutów. W 1693 roku dobra te nabył

wojewoda płocki Jan Dobrogost Krasiński. W XIX wieku Kwaszenina należała do austriackich dóbr kameralnych. Pod koniec tego stulecia w Kwaszeninie działał tartak wodny, a dla celów gospodarczych wydobywano również ropę naftową.

Leszczowate. Wieś lokowana była w 1540 roku na prawie wołoskim w dobrach sobiańskich Kmitów. Po bezpotomnej śmierci Piotra Kmity trafiła w ręce jego żony Barbary, a potem Herbutów. Była też własnością Ossolińskich. Leszowate przed II wojną światową było dużą, zamożną wsią liczącą w 1921 roku 133 domy i 871 mieszkańców, w tym 803 grekokatolików. Po wojnie większość ludzi wysiedlono na Ukrainę, a kilkanaście rodzin później w ramach akcji Wisła. Kilka rodzin greckokatolickich pozostało, gdyż byli pracownikami kopalni w Ropience.

Liskowate. Ta niewielka miejscowość założona została w XVI wieku. Wieś po okresie przynależności do ZSRR i wyludnieniu wsi, zaczęła się ponownie zasiedlać w 1951 roku. Pomimo zniszczeń w okresie II wojny światowej we wsi zachowała się drewniana cerkiew oraz część starej zabudowy.

Łobozew Dolny i Górny. Miejscowość Łobozew lokowana była w 1526 roku na prawie wołoskim i należała do ziemi sanockiej. O tej przynależności świadczy dokument pochodzący z 1540 roku, mówiący o rozgraniczeniu dóbr Kmitów od królewszczyzn. Nazwa wsi pochodzi od słowa „łabuzi”, czyli chaszcze. W okresie międzywojennym we wsi działały browar i cegielnia. Wioska znana jest z aktywnego udziału jej mieszkańców w powstaniu leskim w 1932 roku. Mieszkańcy Łobozewa w czasie II wojny światowej zasilali szeregi ruchu oporu. Oddziały hitlerowskie z Łobozewa Górnego wycofały się 18 września 1944 roku, a w czasie odwrotu rozstrzelały kilku Polaków podejrzanych o przynależność do partyzantki. W latach 1945-51 Łobozew znajdował się w granicach ZSRR. Później zamieszkali tu osadnicy z Sokalszczyzny, Rzeszowszczyzny i Kielc.

Łodyna. Wieś lokowano w XVI wieku i była królewszczyzną należącą do krainy strwiążskiej starostwa przemyskiego. Nazwa wioski pochodzi od nazwy rzeki Łodynka. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1556 roku. W tym czasie trwał spór o kniaziostwo w sąsiednich Berehach (Brzegach Dolnych) pomiędzy Dymitrem i Fańkiem Bereżańskimi a Iwanem Kunaszewiczem, synem kniazia z Ustrzyk. Strony w konflikcie odwoływały się do samego monarchy i ostatecznie w 1556 roku zawarły ugodę. Na mocy tej ugody Iwan Kunaszewicz przejął kniaziostwo w Berehach, zaś na rzecz Dymitra i Fańka scedował prawa do nowo powstałej wsi Łodyna.

Moczary. Prawdopodobna osada Moczary powstała w drugiej połowie XVI wieku, jako wieś królewska starostwa przemyskiego. Moczary w latach 1945-51, podobnie jak

i okolica, należały do ZSRR. Po 1951 roku we wsi zamieszkali, tak jak w Krościenku, greccy uchodźcy.

Nowosielce Kozickie. Wieś została nadana w 1417 roku przez Władysława Jagiełłę braciom Chodko i Steczko z Sandomierza, którzy dali początek rodowi Nowosiedleckich, a następnie Nowosielskich. W tym czasie Nowosielce zwane też były Seńkowa lub Sękowe. W 1426 roku wieś została przeniesiona na prawo niemieckie, a w 1534 roku Zygmunt I potwierdził akt wykupu od Nowosielskich części wsi przez Piotra Kmitę, wojewodę krakowskiego. W XIX wieku dobra były własnością Nowosielskich, aż do czasu II wojny światowej. Podczas akcji „Wisła” w maju 1947 roku z Nowosielec wysiedlono 360 osób na Ziemię Odzyskaną.

Ropienka. Pierwsza wzmianka o Ropience pochodzi z 1513 roku, jako założonej przez Piotra Kmitę na prawie wołoskim. Nazwa wsi pochodzi od występujących tu naturalnych wycieków ropy. W Ropience wydobywie przemysłowe ropy naftowej rozpoczęto w 1886 roku. Największy rozkwit miał miejsce w latach 1930-1938, kiedy wydobywano ropę z siedemdziesięciu szybów o średniej głębokości 300 metrów. W połowie XIX wieku właścicielkami posiadłości tybularnej w Ropience były Aniela Białobrzaska i Margareta Niesiołowska. W końcu lipca 1944 roku bojówka UPA dokonała tu pierwszych zbrodni na Polakach.

Równia. W 1541 roku starosta przemyski Piotr Kmita wydał byłemu kniaziowi w Łobozwi Hryćkowi przywilej lokacyjny dla Równi. Osada powstała na prawie wołoskim w miejscu nazwanym, jako „Rowien Okolyszczach”. Równia powinna była należeć do królewskiej starostwa przemyskiego, jednak Kmita prawem kaduka przyłączył ją do sąsiadujących dóbr sobieńskich, które były jego prywatną własnością. Równia w okresie swej historii należała przeważnie do właścicieli Ustjanowej. W 1945 roku w Równi, po przyłączeniu tych terenów do ZSRR, powstał pierwszy w rejonie Ustrzyk Dolnych kołchoz, uważany przez ówczesne władze za wzorcowy i godny do naśladowania.

Sokole. Osadę Sokole założono jeszcze przed 1526 rokiem w sobieńskich dobrach Kmitów. Na początku XX wieku we wsi istniał murowany pałacyk i kaplica rzymskokatolicka. Na miejscowym cmentarzu była drewniana kaplica greckokatolicka. Przed powrotem osady do terenów Polski w 1951 roku dawnych mieszkańców wysiedlono do ZSRR. Pałacyk przez kilka lat pełnił rolę schroniska turystycznego, prowadzonego przez osadnika Henryka Victoriniego. Przed zalaniem terenów dworskich przez wody Zalewu Solińskiego, Victorini z materiałów z rozebranego pałacyku wybudował nowy dom.

Serednica. Wieś po raz pierwszy wzmiankowana była w źródłach jako Jaczkowa Wola w 1482 roku. Założona została przez kniazia Jaczka na mocy przywileju wydanego przez Kmitów. Serednica początkowo wchodziła w skład rozległych dóbr Kmitów. Od połowy XVI wieku do początku XVIII wieku była w posiadaniu Stadnickich. W 1831 roku właścicielem wsi był Antoni Skabieński. Pod koniec XIX stulecia kolejnym z dziedziców został Szymon Nadziak. W okresie staropolskim i w czasach zaborów wieś słynęła z dobrych rzemieślników, a zwłaszcza z bednarzy i z wyrobu beczek, konewek i cebrażyków. W latach 1945-47, po wysiedleniach dawna zabudowa wsi przestała istnieć. W latach 60-tych XX wieku na jej terenie założony został PGR. We wsi istniała cerkiew z 1785 roku, którą w 1984 roku rozebrano i przewieziono do Rozdziela k. Gorlic, gdzie służy, jako świątynia greckokatolicka.

Stańkowa. W początkach XV wieku należała do Mikołaja Czeszyka. W połowie XVII wieku właścicielami stali się Ossolińscy. Na przełomie XVII i XVIII wieku właścicielami Stańkowej byli Urbańscy (przed 1707). W drugiej połowie XVII wieku wieś przejął jako właściciel Karol Krajewski herbu Jasieńczyk, następnie syn Marcin Tadeusz Krajewski, a po nim jego syn Leon, żonaty z Julią Balówną. W połowie XIX wieku właścicielami posiadłości tybularnej Stańkowa byli Czesław Odrowąż Pieniążek i Wilhelmina Cieszanowska. Kolejnymi właścicielami byli Bolesław i Wincenty Gałkowscy. Do 1918 roku wieś znajdowała się w powiecie leskim. Stańkowa jest jednym z najstarszych ośrodków górnictwa naftowego na świecie, kopalnie ropy naftowej istniały tu przed rokiem 1884.

Teleśnica Oszwarowa. Wieś lokowana była na prawie wołoskim w dobrach Kmitów prawdopodobnie w 1526 roku; osada w tym okresie posiadała już własną cerkiew. Nazwa wsi pierwotnie brzmiała „Theleschnycza Minor”. Tereny, na których niegdyś znajdowała się Teleśnica Sanna, zostały w 1968 roku zalane przez wody akwenu solińskiego, pozostały jedynie zabudowania Teleśnicy Oszwarowej. Przed zalaniem Teleśnicy Sanny, została rozebrana tamtejsza murowana cerkiew pochodząca z 1828 roku i istniejące zabudowania wsi. Ludność Teleśnicy żyła z hodowli i pracy w lesie, a w latach międzywojennych znana była ze swoich lewicowych poglądów oraz z aktywnego udziału w powstaniu leskim w 1932 roku. We wsi w tym czasie działały dwa młyny wodne i tartak.

Trójca. W połowie XIV wieku istniała tu osada przy Klasztorze Świętej Trójcy. W 1367 roku wieś weszła w skład dóbr Rybotyckich. W XVII wieku przy klasztorze

funkcjonował ośrodek pisania ikon, związany z Posadą Rybotycką. W 1945 roku zamieszkała Trójcę ludność została wysiedlona na tereny Ukrainy.

Trzcianiec. Wieś wzmiankowana jest już w 1494 roku, a w 1510 roku istniała tu cerkiew parafialna. Wieś należała do dóbr Rybotyckich, od których odpadła w XVI wieku. W XVII wieku we wsi istniał zameczek obronny – fortalitium. Podczas operacji „Wisła” 857 osób narodowości ukraińskiej wysiedlono na Ziemie Odzyskane. W 1959 roku osiedliła się tutaj grupa osadników greckich.

Ustjanowa Dolna i Górna. Wieś Ustjanowa po raz pierwszy w dokumentach pojawia się 23 czerwca 1489 roku. Właścicielem wsi założonej przed tą datą na prawie wołoskim była magnacka rodzina Kmitów, która posiadała wiele dóbr w tym terenie. Osada została zasiedlona przez osadników węgierskich. Nazwa wioski pochodzi prawdopodobnie od węgierskiego imienia Istvan. Na początku XVI wieku, w 1520 roku Piotr Kmita otrzymał od Zygmunta Starego przywilej na pobieranie w Ustjanowej myta, które zostało przeznaczone na utrzymanie w dobrym stanie dróg i mostów. Po śmierci Piotra Kmity jego rozległymi dobrami zarządzała jego żona Barbara z Herbutów. W 1580 roku – po śmierci Barbary w 1579 roku – znaczny majątek Kmitów został podzielony pomiędzy cztery grupy spadkobierców. W akcie podziału majątku zapisano, że Ustjanowa wraz z Jawornikiem przeszła na własność rodziny Herbutów i Barzych. Kolejnymi właścicielami byli: od 1695 roku bracia Brześciańscy, od 1770 roku Krzysztof i Kacper Brześciańscy, w 1828 roku rodzina Pożaków, w 1844 roku Antoni Pożakowski, w 1905 roku Jadwiga z Szelmechowskich hr. Rusocka. Na początku XX wieku dobra Ustjanowej podzielone były na dwa odrębne ciała hipoteczne. Podstawowe gospodarstwo znajdowało się w Ustjanowej Górnej, zaś ziemie dworskie położone były w Ustjanowej Dolnej i należały do majątku zwanego Murkowa. W okresie I wojny światowej dwór rodziny Russockich w Ustjanowej uległ spaleni, zaś majątek został doszczętnie rozgrabiony. W okresie międzywojennym majątek został odbudowany i zaczął dobrze prosperować. W 1931 roku w Ustjanowej powstał ośrodek szkolenia pilotów wojskowych i lotnisko szybowcowe na Holicy. Po 1945 roku wioska została przecięta granicą państwową. Znaczna część Ustjanowej Górnej znalazła się po stronie ZSRR; powróciła do Polski jesienią 1951 roku. Wioska administracyjnie dzieli się na Ustjanową Dolną i Ustjanową Górną.

Wojtkowa. Wieś po raz pierwszy wymieniona jest w 1494 roku pod nazwą Turza. W XVII wieku we wsi istniał mały zameczek obronny Drohojowskich. W XIX wieku w Wojtkowej działały trzy tartaki wodne. Ostatnimi właścicielami Wojtkowej byli

Nowosielscy. W dniu 28 kwietnia 1945 roku na wieś napadła sotnia „Burlaka”, zdobywając posterunek Milicji Obywatelskiej, zabijając 12 funkcjonariuszy i paląc częściowo wieś. Podczas operacji „Wisła” ze wsi wysiedlono 515 osób i wieś opustoszała. Ponownie Wojtkowa zasiedlona została w latach 50-tych XX wieku.

Wojtkówka. Wieś istniejąca już od 1500 roku, powstała w wyniku akcji kolonizacyjnej Rybotyckich. W tym też czasie we wsi istniał dwór zwany „Netrepka” oraz dwa folwarki. W 1876 roku Netrepkę nabył Teodor Heneczek. W okresie międzywojennym we wsi istniał młyn, karczma i dwa tartaki. Podczas akcji „Wisła” ze wsi wysiedlono 460 osób narodowości ukraińskiej.

Wola Romanowa. W 1556 roku wdowa po Piotrze Kmicie Barbara Kmitówna chcąc wynagrodzić Tymkowi, synowi kniazia z Serednicy i założycielowi Dźwiniacza straty wynikające z niespłacenia przez zmarłego męża reszty należności za wykupione kniaziostwo w Dźwiniaczu Dolnym, pozwoliła mu założyć na prawie wołoskim nową wieś o nazwie Roztoka między Serednicą a Dźwiniaczem. Z czasem ustaliła się nowa jej nazwa Romanowa Wola. W 1580 roku wieś występuje pod nową nazwą Romanowa Wola. Wieś do połowy XVI wieku była własnością prywatną Kmitów, następnie przeszła w posiadanie Stadnickich wraz z rozległymi dobrami leskimi. Po zakończeniu I wojny światowej miejscowość liczyła 46 domów i 261 mieszkańców. Większość mieszkańców wsi wysiedlono podczas akcji „Wisła” w maju 1947 roku. W 1951 roku, po powojennych wysiedleniach zniszczeniu uległy zabudowania wsi i kapliczki przydrożne. Ocalało jedynie kilka domów zajętych początkowo przez przybyłych osadników. Dziś dawna zabudowa nie istnieje.

Zadwórze. Osada powstała jako położony „za dworem” przysiółek wsi Rabe, po częściowej parcelacji miejscowego majątku. W drugiej połowie XIX wieku przekształciła się w odrębną wieś. W latach 1945-51 pozostawała w granicach ZSRS. Później pomimo zniszczenia większości zabudowy zamieszkali tu osadnicy z Sokalszczyzny, Rzeszowszczyzny i Kielecczyzny. W pierwszym, najtrudniejszym okresie żyli w ziemiankach i szałasach. W połowie XIX wieku właścicielami posiadłości tybularnej Zadwórze byli hr. Katarzyna i Tomasz Tomatis.

Zawadka. Na początku XV wieku należała do Mikołaja Czeszyka. Pierwsza wzmianka o wsi, położonej u podnóża pasma Chwaniów, pochodzi z roku 1508. W połowie XVII wieku zmieniła właścicieli i byli nimi Ossolińscy. Na przełomie XVII i XVIII wieku właścicielami byli Urbańscy. W drugiej połowie XVII wieku przejął jako właściciel Karol Krajewski herbu Jasieńczyk, po nim syn Marcin Tadeusz Krajewski,

a następnie syn Leon, żonaty z Julią Balówną. W XIX wieku właścicielami byli Bolesław i Wincenty Gałkowsy. W połowie XIX wieku właścicielem posiadłości tybularnej w Zawadce był Rudolf Karwosiecki. W XIX i XX wieku Zawadka zmieniała właścicieli na Karwaszewskich, Lanerichów, Bytkowskich, Mickiewiczów, Sokołowiczów i Langsamów.

Do administracyjnych granic Ustrzyk Dolnych należą dawne wsie: Jasień i Strwiążyk. Jasień była wsią królewską, lokowaną prawdopodobnie w drugiej połowie XV wieku. Za zasługi w wyprawie bukowińskiej Jan Olbracht oddał ją w dzierżawę rodzinie Ustrzyckich. W 1664 roku Maciej Stanisław Ustrzycki ufundował w Jasieniu parafię i drewniany kościół rzymskokatolicki. Strwiążyk założył starosta przemyski Piotr Kmita około 1545 roku. Wieś powstała na prawie wołoskim; Kmita prawem kaduka przyłączył ją do sąsiadujących dóbr sobieńskich.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Ustrzyki Dolne są najdalej na południowy wschód wysuniętym ośrodkiem miejskim w Polsce. Miasto liczące 11 tysięcy mieszkańców jest siedzibą gminy i od 1999 roku powiatu bieszczadzkiego. Powierzchnia gminy obejmuje 404 km² i zamieszkuje ją blisko 17 tysięcy osób.

Ustrzyki Dolne położone są w dolinie Strwiąża, jedynej polskiej rzeki będącej lewym dopływem Dniestru, należącego do zlewiska Morza Czarnego.

Na terenie gminy wznoszą się zalesione w większości pasma górskie stanowiące cel turystycznych wycieczek. Od północy ponad Ustrzykami Dolnymi wznosi się Kamienna Laworta (768 m n.p.m.), od zachodu Mały Król (641 m n.p.m.), na południu Gromadzyń (654 m n.p.m.), natomiast na wschodzie Orlik (618 m n.p.m.). Są to góry fałdowane zbudowane ze skał osadowych tzw. fliszu karpackiego.

Południowa część gminy Ustrzyki Dolne leży na terenie Gór Sanocko – Turczańskich. Za rozciągającym się pasem Równi ciągnie się długi masyw Żukowa, za którym rozpościera się widok na wzniesienia: Stożek (683 m n.p.m.), Moklik (675

m n.p.m.), Łabiska (615 m n.p.m.) i pasmo Ostrego (773 m n.p.m.), a jeszcze dalej lesiste pasmo Otrytu ze szczytami: Hulskie (846 m n.p.m.) i Trohaniec (939 m n.p.m.). Za Kamienną Lawortą, w kierunku północno-zachodnim ciągnie się Ostry Dział z dominującym szczytem Wielkiego Króla (726 m n.p.m.). Natomiast dalej rozciąga się pasmo Gór Słonnych, z najwyższymi wzniesieniami: Przysłup (651 m n.p.m.) i Słonna (638 m n.p.m.). W kierunku północnym od Ostrego Działu i Gór Słonnych wznosi się długie pasmo Chwaniowa ze szczytem Truszkowskie (675 m n.p.m.). Południowo-zachodnią granicę gminy stanowi Zalew Soliński powstały w wyniku spiętrzenia wód Sanu i Solinki.

Między górami biegną doliny rzek i potoków, których wody wpadają bezpośrednio do Sanu (np. Daszówka i Stary Potok). Przez północną część gminy przepływa dopływ Sanu – Wiar, do którego wpadają Sienkowice, Jaminka i Wyrwa.

Klimat gminy Ustrzyki Dolne, podobnie jak i całych Bieszczadów, ma charakter górski, o stosunkowo silnych cechach kontynentalnych. Kształtują go przede wszystkim masy powietrza polarno-morskiego, polarno-kontynentalnego i arktycznego.

Szata roślinna tych terenów ukształtowała się około 2400 lat p.n.e. Od XIII wieku w tutejszej przyrodzie występują zmiany wywołane działalnością człowieka. Zmiany te nasiliły się zwłaszcza w XX wieku, po rozpoczęciu eksploatacji lasów, zaburzeniu uległ skład gatunkowy drzewostanu. W szacie roślinnej dominują lasy i tereny zadrzewione; w drzewostanie główną rolę odgrywa buk oraz jodła, olsza szara, sosna i świerk.

W taki naturalny krajobraz wpisuje się działalność człowieka, która na przestrzeni wieków znacznie zmieniała teren obecnie istniejącej gminy Ustrzyki Dolne. W przeszłości gmina nie posiadała jednolitego oblicza etnicznego. Elementy etniczne, zachowując cechy odrębne, przenikały się i wpływały na siebie, co w rezultacie doprowadziło do wytworzenia wielonarodowej kultury, dziś widocznej w postaci zachowanych obiektów dawnej architektury, przede wszystkim sakralnych. Już samo ich rozmieszczenie wskazuje na charakter etniczny danej miejscowości. Na terenie gminy znajdują się dawne cerkwie greckokatolickie, rzymskokatolickie kościoły oraz żydowska synagoga. Świeckie budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest historią powojenną oraz nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. Pojedyncze wioski w wyniku działań po II wojnie światowej zostały doszczętnie zniszczone. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia

cmentarzy wyznaniowych, a także kapliczki i figury przydrożne. Również komponowana zieleń stanowi element takiego krajobrazu; należy tu wymienić założenia parkowe, zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu świątyń. Jeśli chodzi o kapliczki i figury przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie gminy Ustrzyki Dolne zachowanych jest kilkadziesiąt tego typu przykładów tzw. małej architektury, w każdej miejscowości.

Gmina bogata jest w szereg ukształtowanych pieszych szlaków turystycznych.

Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu gminy Ustrzyki Dolne stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością jest m.in. herb gminy Ustrzyki Dolne. Wartością niematerialną jest również tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren gminy Ustrzyki Dolne bogaty jest w obiekty stanowiące zabytki nieruchome, do których należą przede wszystkim budowle o charakterze sakralnym, świecka architektura, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu gminy Ustrzyki Dolne.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Jasieniu, obecnie filialny kościół pw. św. Andrzeja Boboli w Bandrowie Narodowym. Obiekt znajduje się w centrum wsi, w pobliżu drogi. Pierwszą greckokatolicką cerkiew pw. Narodzenia Matki Bożej w Bandrowie zbudowano prawdopodobnie po lokacji wsi w 1513 roku. Zachowana o niej wzmianka pochodzi z 1564 roku. Kolejne drewniane świątynie były budowane na miejscu poprzednich. Ostatnią wzniesiono w 1880 roku. Po zakończeniu II wojny światowej wieś należała do ZSRR, w granice Polski powróciła w 1951 roku. Zachowaną

cerkiew wraz ze stojącą obok dzwonnica rozebrano w pierwszej połowie lat 60-tych XX wieku. Akcja zasiedlania wsi, głównie przez ludność polską, miała miejsce w latach 1963-1968. Brak własnej świątyni rozwiązano przenosząc do Bandrowa dawną cerkiew z Jasienia. Po rozebraniu jej jesienią 1974 roku odtworzona została do połowy 1975 roku. Nie była to jednak wierna rekonstrukcja; nie postawiono prostopadłościennej wieży wtopionej w bryłę, tylko od zachodu zbudowano małą wieżyczkę. Cerkiew w Jasieniu wzniesiono w 1825 roku. W latach 50-tych XX wieku, po wysiedleniu ludności w ramach akcji „Wisła”, cerkiew była opuszczona i służyła jako magazyn Gminnej Spółdzielni. W 1967 roku przeznaczono ją do rozbiórki. Świątynię od zniszczenia uratowało przeniesienie do Bandrowa. Trójdzielna budowla jest orientowana, wzniesiona została w konstrukcji zrębowej. Sanktuarium mniejsze jest od nawy, zamknięte trójbocznie od wschodu, zaś od północy przylega doń zakrystia. Babiniec nie jest wydzielony w bryle zewnętrznej. Ściany zewnętrzne oszalowane są pionowo deskami. Dwukalenicowy dach kryty jest blachą. Nad babiniec wznosi się ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę, z baniastym hełmem z latarnią, zwieńczona krzyżem. Wejście główne osłania dwuspadowy dach wsparty na dwóch słupach. Wewnątrz chór wsparty jest na kolumnach, przekrycie stropami płaskimi.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych, obecnie kościół parafialny pw. Matki Bożej Różańcowej. Obiekt zlokalizowany jest w centrum wsi, przy drodze prowadzącej z Ustrzyk Dolnych do Wańkowej. Cerkiew powstała w 1844 roku, na miejscu starszej, opisanej już w 1615 roku. Remontowana była w latach 1884, 1909 i 1922. Po ponownym przyłączeniu miejscowości do Polski w 1951 roku służyła Zarządowi Budownictwa Leśnego, jako magazyn nawozów i materiałów budowlanych. W 1973 roku przejęta została przez Kościół Rzymskokatolicki; ostatni generalny remont przeprowadzono w 1978 roku. Budowla jest orientowana, dwudzielna; posiada konstrukcję zrębową. Do sanktuarium przylegają dwie zakrystie; południowa została dobudowana później, podczas remontu w 1909 roku. Nawa jest szersza od prezbiterium; dachy dwuspadowe. Nad nawą wznosi się baniasta wieżyczka. Nieopodal cerkwi, po jej zachodniej stronie znajduje się murowana dzwonnica parawanowa, powstała prawdopodobnie równolegle z budową cerkwi.

Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku, obecnie kościół filialny pw. Narodzenia Matki Bożej. Obiekt zlokalizowany jest na wzniesieniu górującym nad wsią. Cerkiew wybudowano w 1926 roku; w latach 1845-1951 miejscowość należała do granic ZSRR. Przed powrotem do Polski wysiedlono z niej

ukraińską ludność. Nowi przesiedleńcy sprowadzeni zostali po 1951 roku z okolic Krystynopola z Sokalszczyzny. Po kilku próbach odprawienia w cerkwi mszy rzymskokatolickich, budynek został przez władze zamknięty i zaplombowany. Wykorzystywany był jako magazyn. W 1970 roku rozpoczęto adaptację świątyni na kościół rzymskokatolicki. Tę funkcję pełnił od 1971 roku. W 2002 roku świątynię wyremontowano; podczas tych prac odkryto pod okapem prezbiterium duży zapas amunicji pochodzącej z czasów II wojny światowej. Orientowaną budowlę wzniesiono w konstrukcji zrębowej; jest trójdzielna, założona na rzucie krzyża greckiego. Architektura nawiązuje do cerkwi huculskich. Ściany zewnątrz oszalowane są pionowym deskowaniem, z ozdobnym, arkadkowym listwowaniem. Do trójbocznie zamkniętego sanktuarium przylegają dwie zakrystie. Nad nawą wznosi się kopuła na ośmiobocznym bębnie. Dachy i kopuła obite są blachą. W sanktuarium, ramionach transeptu i przedsionku stropy są płaskie, zaś nawę i babiniec przekrywają pozorne sklepienia zwierciadlane. Przy cerkwi w Hoszowczyku znajduje się stary cerkiewny cmentarz z kilkoma dawnymi nagrobkami oraz kilkoma grobami powojennych osadników.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała w Hoszowie, obecnie filialny kościół pw. bł. Bronisławy. Obiekt usytuowany jest na końcu wsi, na wzniesieniu, po wschodniej stronie drogi Ustrzyki Dolne – Czarna i potoku Pastewnik. Znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy III ustrzycko-leskiej. Pierwsza cerkiew w Hoszowie wzmiankowana jest w 1732 roku (inne źródła podają datę 1770 r.) Remontowana była w XIX wieku i istniała do lat 30-tych XX wieku. Na jej miejscu wzniesiono prowizoryczną drewnianą kaplicę. W 1939 roku mieszkańcy wyznania grecko- i rzymskokatolickiego wspólnie rozpoczęli budowę nowej świątyni. Do września postawiono ściany, wykorzystując przy tym częściowo budulec z rozebranej XVIII-wiecznej świątyni. Za czasów pierwszej okupacji wsi przez ZSRR, ściany zostały przykryte słomą. Po 1941 roku, w czasie okupacji niemieckiej, żołnierze zamienili ją na magazyn amunicji, której wybuch mocno nadwyrężył konstrukcję. Pod koniec czerwca 1945 roku świątynia pozostawała nadal nieukończona. Z ustnych przekazów wynika, że jej budowę ukończono w 1948 roku i przez trzy lata służyła wiernym w USRR, jako cerkiew greckokatolicka. Po 1951 roku po powrocie wsi w granice Polski, pozostawała opuszczona; wykorzystywano ją jako owczarnię. Od 1971 roku pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego, przejęta przez Parafię w Jasieniu. Podczas remontu w 1977 roku zastąpiono blachą gontowe pokrycie dachu i kopuły. Budowla jest orientowana, trójdzielna, posiada konstrukcję zrębową. Założona jest na planie krzyża greckiego, z jedną

kopułą na ośmiobocznym bębnie nad nawą, z opasaniem na rysiach. Do zamkniętego trójbocznie sanktuarium przylegają dwie zakrystie. Babiniec jest prostokątny, zaś korpus nawowy odeń szerszy. Kalenice i okapy połaci dachowych znajdują się na tej samej wysokości, z wyłączeniem obniżonego dachu zachodniej części babinca. Kopuła centralna zwieńczona jest baniastą sygnaturką; mniejsze sygnaturki znajdują się na kalenicach układu krzyżowego. Ściany zewnętrzne oszalowane są deskowaniem pionowym. Cerkiew należy do grupy obiektów wzniesionych w tzw. narodowym stylu ukraińskim.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja w Jałowem, obecnie kościół filialny pw. Wniebowzięcia Matki Bożej. Obiekt usytuowany jest przy bocznej drodze, odchodzącej od drogi z Ustrzyk do Bandrowa. Pierwsza drewniana cerkiew w Jałowem wzniesiona została w 1812 roku. Na jej miejscu w 1903 roku zbudowano następną. Po 1951 roku użytkowa była przez nowych osadników, jako kościół rzymskokatolicki, następnie zamknięta została przez władze aż do 1971 roku. W 1970 roku mieszkańcy przeszli wokół zaplombowanej cerkwi z cudownym obrazem Matki Bożej Bieszczadzkiej z Jasienia, za co spotkały ich szykany ze strony administracji państwowej. Wyposażenie zostało rozgrabione. Trójdzielna budowla jest orientowana, posiada konstrukcję zrębową, częściowo pobita jest gontem. Sanktuarium zamknięte jest prostą ścianą z okulusem, od północy przylega do niego zakrystia. Babiniec jest niższy od nawy i wraz z przedsionkiem przylega do wyższej i szerszej nawy. Każda z trzech części cerkwi nakryta jest osobnym dachem kalenicowym zwieńczonym wieżyczką z krzyżem. Wokół budowli znajduje się daszek okapowy osłaniający dolne partie zrębu.

Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Bogurodzicy w Nowosielcach Kozickich, obecnie kościół filialny pw. św. Piotra i Pawła w Jureczkowej. Obiekt zlokalizowany jest około 300 metrów na zachód od drogi, znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy III ustrzycko-leskiej. Pierwszą drewnianą cerkiew w Jureczkowej wzniesiono w 1897 roku. Po wysiedleniu autochtonicznej ludności świątynia została opuszczona; spłonęła w 1951 roku w wyniku zniszczenia przez greckich emigrantów politycznych. Po ponownym zasiedleniu wieś nie posiadała kościoła. Przez kilkanaście lat proboszcz Parafii w Nowosielcach Kozickich ks. Kazimierz Kaczor słał monity do władz o pozwolenie na przeniesienie opuszczonej cerkwi z 1914 roku z tej miejscowości do Jureczkowej, z przeznaczeniem na rzymskokatolicką świątynię; nie uzyskał jednak oficjalnej zgody. Wykorzystując nieuwagę funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej w ciągu jednej nocy z 21 na 22 lipca 1978 roku parafianie przenieśli cerkiew z Nowosielec Kozickich do Jureczkowej. Przewiezioną budowlę posadowiono na wcześniej już

przygotowanej podmurówce. W czasie prac nie odtworzono centralnej kopuły, którą zastąpiono wysoką iglicą. Władze administracyjne wytoczyły ks. Kaczorowi proces o zniszczenie zabytkowej budowli; sprawa zakończyła się nałożeniem grzywny. Budowla jest trójdzielna, założona na planie zbliżonym do krzyża greckiego. Do babińca dostawiony jest wsparty na kolumnach daszek. Ściany zewnętrzne listwowane są pionowo deskami.

Park dworski w Jureczkowej zachował się w niewielkim stopniu, usytuowany jest na terenie przy nieistniejącym dworze rodziny Korwinów. Park krajobrazowy założony został w pierwszej połowie XIX wieku, na wzgórzu. W parku zachował się starodrzew: dęby, lipy, klony, jak również drzewa egzotyczne oraz pozostałości murowanej kolistej altany.

Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Matki Bożej w Krościenku, obecnie kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Obiekt stoi na wzgórzu dominując nad zabudowaniami miejscowości. W 1558 roku władca obrządku wschodniego w Przemyślu wydał Iwanowi Korosteńskiemu dokument poświadczający nadanie parafii obrządku ruskiego; we wsi istniała już wtedy cerkiew. Zachowaną świątynię wzniesiono w 1794 lub 1799 roku. W 1864 roku ją remontowano. Po II wojnie światowej Krościenko znalazło się w granicach ZSRR, dopiero w 1951 roku wieś wróciła do Polski. Cerkiew była nieużytkowana; w latach 1956-1971 służyła greckim emigrantom jako owczarnia i magazyn obornika. W tym czasie zniszczeniu uległo wyposażenie cerkwi oraz podłoga. W 1971 roku świątynia przejęta została przez Kościół Rzymskokatolicki. W latach 1972-1973 przeszła generalny remont; od 1973 roku jest kościołem parafialnym. Budowla jest orientowana, wzniesiona została w konstrukcji zrębowej, na kamiennym podmurowaniu osłoniętym fartuchem gontowym. Posiada trójdzielne rozplanowanie, o częściach na palnie kwadratu. Do sanktuarium od północy przylega zakrystia równej z nim długości. Nawa główna szersza jest od pozostałych części. Do fasady dobudowano niewielki przedsionek konstrukcji słupowej. Nad babińcem i sanktuarium znajdują się dwuspadowe dachy siodłowe z małymi wieżyczkami z cebulastymi kopułami. Nad nawą wznosi się duża kopuła na ośmiobocznym bębnie kryta dachem namiotowym. Przy cerkwi usytuowana jest drewniana dzwonnica czworoboczna konstrukcji słupowej, posadowiona na kamiennej podmurówce. Nakryta jest dachem namiotowym krytym gontem. Powstała w XIX wieku.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewii w Leszczowatym, obecnie filialny kościół pw. św. Paraskewii. Obiekt zlokalizowany jest na wzniesieniu, po lewej stronie

drogi do Wańkowej. Najstarsza wzmianka o cerkwi pochodzi z 1717 roku, z pewnością nie była to pierwsza cerkiew we wsi. Następną, również drewnianą, wzniesiono około 1850 roku. Obecna cerkiew powstała 1922 roku; odnowiono ją w 1937 roku, wtedy także Wołoszyński i Żołnira pokryli wnętrze polichromią figuralną i ornamentalną. Po akcji wysiedlenia ukraińskiej ludności cerkiew od 1947 roku użytkowana jest jako kościół rzymskokatolicki. Cerkiew jest budową orientowaną, konstrukcji zrębowej, oszalowana pionowo deskami. Założona została na rzucie krzyża łacińskiego. Prezbiterium zamknięte jest trójbocznie. Nad transeptem wznosi się cebulasta kopuła, wsparta na ośmiobocznym tamburze. Dachy zwieńczone są baniastymi wieżyczkami. Na osi cerkwi od strony zachodniej znajduje się dwukondygnacyjna dzwonnica konstrukcji słupowej, oszalowana i przykryta dachem namiotowym. Powstała prawdopodobnie w 1717 roku.

Cerkiew bojkowska pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Liskowatym.

Obiekt usytuowany jest w południowej części wsi, na wzniesieniu około 150 metrów od drogi wojewódzkiej Ustrzyki Dolne – Przemyśl. Znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy III ustrzycko-leskiej. Cerkiew wybudowano w 1832 roku na miejscu wcześniejszej. W 1929 roku świątynię remontowano. Po powrocie wioski do Polski w 1951 roku i wysiedleniu Rusinów cerkiew została opuszczona. W latach 1953-54 przybyli tu greccy emigranci, zamieniając cerkiew na magazyn nawozów sztucznych, przedzielając jej wnętrze stropem. W tym czasie obiekt uległ znacznej dewastacji. W latach 1960 i 1965 przeprowadzono remont obiektu. Do 1973 roku cerkiew wykorzystywana była jako magazyn przez tutejszy PGR. W 1974 roku Kościół Rzymskokatolicki przejął obiekt; w 1976 roku przeprowadzono kolejny remont. Od 1996 roku cerkiew pozostaje nieczynna kultowo. Budowla jest orientowana, posiada konstrukcję zrębową, zwęglowaną na obłap z ostatkami; podwaliny ułożone są kamienne podmurówce. Cerkiew jest trójdzielna: poszczególne człony są na planie kwadratu. Do prezbiterium przylegają zakrystie, mieszczące się w szerokości nawy i dostępne tylko z wnętrza. Nawę przekrywa sklepienie zwierniadlane, prezbiterium strop belkowy z fasetą, zakrystie i babiniec nagie stropy belkowe. Prezbiterium jest niższe i przykryte wysokim dachem dwuspadowym, łamanym, przechodzącym dołem w okap wspólny dla całego budynku. Wschodni szczyt ujęty jest przyczółkiem na wysokości załamania dachu. Nawa jest wyższa i nakryta dachem łamanym namiotowym. Babiniec ma formę wieżową, zwieńczony jest dachem namiotowym, równej wysokości z nawą, opasany jest z trzech stron daszkami okapowymi.

Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusa w Łobozewie Górnym. Obiekt zlokalizowany jest na wzniesieniu przy drodze do Teleśnicy Oszwarowej. Kościół zbudowany został w 1887 roku. W swej historii był dwukrotnie przebudowywany. Jest to budowla orientowana, konstrukcji zrębowej, jednonawowa. Prezbiterium zamknięte jest trójbocznie, do niego przylega zakrystia. Do korpusu nawowego dostawiona jest od zachodu kruchta. Ściany wzmocnione są lisicami, okna zamknięte łukiem ostrym. Dach świątyni jest dwukalenicowy. Strop jest wklęsły, w kształcie odwróconego kadłuba łodzi, po bokach płaski. Przy kościele znajduje się drewniana dzwonnica konstrukcji słupowej, oszalowana deskami.

Kaplica pw. św. Antoniego w Łobozewie Górnym. Usytuowana jest przy drodze, obok domu nr 24. Drewniana budowla wieżowa zbudowana została w 1920 roku. We wnętrzu znajduje się ołtarz z pierwszej połowy XVII wieku.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Archanioła Michała w Łodynie, obecnie filialny kościół pw. św. Antoniego. Obiekt usytuowany jest w pobliżu drogi Ustrzyki Górne – Wańkowa. Pierwsza informacja o znajdującej się we wsi cerkwi pochodzi z 1589 roku; kolejna powstała w 1740 roku. Budowano je na terenie zwanym Roweń, około 500 m na północ od obecnej świątyni. Powstała ona w 1862 roku. W 1911 roku przeprowadzono przy niej remont oraz wybudowano w pobliżu parawanową dzwonnice. Kolejno remontowano świątynię w 1922 roku. Po powrocie w 1951 roku w granice Polski wykorzystywana była jako magazyn węgla drzewnego, od 1971 roku użytkowana jest przez Kościół Rzymskokatolicki. Budowla jest orientowana, posiada trójdzielną konstrukcję zrębową. Sanktuarium zamknięte jest ścianą prostą, od strony północnej przylega do niego zakrystia. Z zewnątrz ściany pobite są gontem. Od zachodu przylega przedsionek w formie dwukondygnacyjnej wieży konstrukcji słupowo-ramowej, szalowanej deskami w pionie. Dach nad każdą częścią ma formę kalenicową, dwuspadową. Nad nawą wznosi się baniasty hełm, nad sanktuarium i babińcem zaś małe kopułki cebulaste. Wnętrze przekryte jest stropem belkowym. Łuk oddzielający nawę od nawy ma formą koszową. Przy zachodniej ścianie babińca znajduje się chór śpiewaczy. W pobliżu cerkwi, na zachód od niej znajduje się dzwonnica wzniesiona w 1911 roku z inicjatywy księdza Wołodymyra Olchowego. Dzwonnica ma formę parawanową, zdobiona jest reliefem św. Antoniego.

Cerkiew greckokatolicka pw. Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach, obecnie filialny kościół pw. Niepokalanego Serca NMP. Obiekt położony jest w dolinie potoku Głuchy, na końcu drogi prowadzącej do Ośrodka Pomocy Społecznej. Świątynia

znajduje się po prawej stronie drogi z Jasienia. Cerkiew wzniesiona została w 1919 roku na miejscu poprzedniej z 1754 roku. Równocześnie wybudowano także dzwonnice. Po 1945 roku wieś włączono do ZSRR. W 1951 roku w ramach tzw. „prostowania granic” powróciła do Polski. W latach 50-tych XX wieku osiedleni tu greccy emigranci zdewastowali cerkiew, użytkując ją jako magazyn i niszcząc jej wyposażenie. W stanie daleko posuniętego zniszczenia świątynia przekazana została w 1991 roku Kościołowi Rzymskokatolickiemu. W 1992 roku przeszła gruntowny remont. Budowla jest orientowana, założona na planie krzyża łacińskiego; posiada konstrukcję zrębową, wsparta jest na kamiennej podmurówce. Sanktuarium zamknięte jest trójbocznie, z parą zakrystii po bokach. Na skrzyżowaniu nawy z transeptem wznosi się kopuła osadzona na ośmiobocznym bębnie. Nad nawą znajduje się wieżyczka na sygnaturkę, identyczna jest też na sanktuarium. Ściany oszalowane są deskami w układzie poziomym. Wokół całej świątyni znajduje się daszek okapowy, kryty gontem. Wnętrze całkowicie pozbawione oryginalne wyposażenia. Obok cerkwi od strony wschodniej znajduje się ażurowa dzwonnica konstrukcji słupowej, zbudowana na planie kwadratu.

Kościół parafialny pw. śś. Jerzego i Tekli w Nowosielcach Kozickich. Obiekt usytuowany jest po prawej stronie drogi prowadzącej z Wojtkowej. Wzmianka o pierwszym kościele we wsi pochodzi z 1442 roku. Obecnie istniejący pochodzi z 1743 roku, powstał z fundacji właścicieli wsi Jerzego i Cecylii Nowosieleckich. Remontowany był w latach 1952-1954 i 1972-1973. Gruntowna samowolna przebudowa z lat 90-tych XX wieku doprowadziła do trwałych zmian konstrukcyjnych; usunięto m.in. lisice, cebulaste zwieńczenie wieżyczki na sygnaturkę zastąpiono iglicowym, a gont z dachu zmieniono na blachę. Zniszczeniu uległ wystrój malarski wnętrza oraz częściowo wyposażenie ruchome. Budowla prezbiterium ma skierowane w kierunku północno-wschodnim, posiada konstrukcję zrębową. Do prostokątnej nawy przylega zamknięte trójbocznie prezbiterium z zakrystią. Całość nakrywa wysoki dach jednokalenicowy, kruchtę zaś dach dwuspadowy. Na styku nawy z prezbiterium usytuowana jest ośmioboczna wieżyczka z sygnaturką, zakończona iglicowym hełmem. Ściany przesłonięte są pionowym szalunkiem deskowym. Nawę przekrywa pozorne sklepienie z zaskrzypieniami wspartymi na słupach. Naprzeciw frontonu kościoła zlokalizowana jest współczesna mu, drewniana, dwukondygnacyjna dzwonnica konstrukcji słupowej z namiotowym dachem krytym gontem, oszalowana pionowo deskami.

Kaplica grobowa Michała Leszczyńskiego herbu Korczak w Nowosielcach Kozickich. Znajduje się na cmentarzu przy kościele. Jest to obiekt klasycystyczny. Jeszcze

po II wojnie światowej kaplica znajdowała się na wprost wejścia do kościoła. Na początku lat 60-tych XX wieku została przesunięta na miejsce pochówku Leszczyńskiego.

Kaplica grobowa Jana i Amalii Wierzbickich w Ropience. Około roku 1880 Wierzbiccy wybudowali na terenie założenia dworsko – parkowego kaplicę przeznaczoną dla mieszkańców Ropienki wyznania katolickiego. Niewielki kościół usytuowany został na wzniesieniu, przy drodze z Nowosielec Kozickich przez Ropienkę Dolną, w kierunku Wojtkówki. Orientowana kaplica zbudowana jest na planie krzyża łacińskiego, w konstrukcji zrębowej, oszalowana, z dwuspadowym dachem blaszanym wyposażonym w sygnaturkę. W roku 1893 dobudowano do niej zakrystię, a pod prezbiterium umieszczono murowaną, sklepioną kryptę grobową, w której w 1901 roku złożono ciało zmarłej Amalii Fryderyki Wierzbickiej, a w roku 1914 Jana Wierzbickiego. W latach 70-tych XX wieku od zachodu została dostawiona kruchta, a zakrystii nadano formę murowanej, prostokątnej przybudówki mieszczącej salkę katechetyczną. Dobudowane aneksy, powiązane funkcjonalnie z kaplicą przykryto dwuspadowymi, blaszanymi dachami. Neutralna forma zakrystii i kruchty oraz kolorystyka dostosowana do tonacji ścian kaplicy, nie zacierają harmonijnych proporcji drewnianej budowli, podkreślając zarazem jej wartości użytkowe. Czytelna jest neoklasycystyczna stylistyka budowli, której smukłe proporcje wzbogaca transept i gzyms wydzielający strefę cokołową. Konsekwencją koncepcji architektonicznej jest sposób wykonania stropu fasetowego dostosowany do krzyżowego układu budowli. Kaplica położona przy skrzyżowaniu dawnych dróg, jest do dzisiaj ważnym elementem historycznego układu ruralistycznego Ropienki. Nadaje tej miejscowości walor architektoniczny i krajobrazowy charakterystyczny dla sakralnych fundacji ziemiańskich z drugiej połowy XIX wieku.

Kościół parafialny pw. św. Barbary w Ropience. Ceglana budowla wzniesiona została w estetyce modernizmu, czerpiącego z tradycji neogotyckiej. Kościół budowany był w latach 1938-39, z przeznaczeniem dla miejscowych pracowników kopalni.

Cerkwisko i cmentarz w Ropience Dolnej. Cerkiew pw. Narodzenia Matki Bożej zbudowana została w 1808 roku. W latach 60-tych XX wieku rozebrano ją i przeniesiono do Wańkowej w celu zbudowania kościoła. Cerkwisko jest zachowane, przez miejsce, gdzie stała cerkiew, biegnie ścieżka cmentarna. Zachowany jest tam również krzyż z bani cerkiewnej. Zarówno dawny cmentarz przycerkiewny, jak i nowszy grzebalny zostały zniszczone, prawdopodobnie przez rzymskokatolickich mieszkańców Ropienki przy tolerancji kolejnych proboszczów. Zachował się jeden dawny nagrobek.

Cerkiew greckokatolicka pw. Opieki Matki Bożej w Równi, obecnie kościół filialny pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Świątynia usytuowana jest w centrum wsi, na niewielkim wzniesieniu, w zakolu potoku Olchy. Prowadzi do niego brzoza aleja. Znajduje się na szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy III ustrzycko-leskiej. Cerkiew zbudowana została prawdopodobnie w początku XVIII wieku. Remontowano ją i konsekrowano w 1780 roku; kolejne prace prowadzono w 1792 roku oraz w 1890 roku. Po 1951 roku została opuszczona, krótko używano ją jako magazyn materiałów do produkcji rolnej. Od 1969 roku odprawiano tu nabożeństwa wbrew decyzji władz; w 1972 roku obiekt przekazano Kościołowi Rzymskokatolickiemu. W 1975 roku świątynia przeszła gruntowny remont. Trójdzielna budowla jest orientowana, posiada konstrukcję zrębową, trój kopułową, z opasaniem wspartym na uskokowych ryskach. Sanktuarium zamknięte jest prostokątnie, posiada rzut kwadratu, podobnie jak nawa i babiniec. Nawa jest szersza i wyższa od pozostałych członów. Babiniec posiada dwie kondygnacje. Ponad nim znajduje się empora konstrukcji słupowej. Na zrębie ścian nawy oraz babiniec wspierają się tambury: ośmioboczny, dwustrefowy, przedzielony daszkiem okapowym nad nawą oraz czworoboczne nad sanktuarium i babiniec. Nad nawą wznosi się duża ośmiopłaciowa kopuła, nad pozostałymi częściami zaś mniejsze kopuły o sferycznym profilu. U podstawy tamburów znajdują się dachy koszowe, powyżej zwielokrotnione okapowe. Ściany powyżej opasania i wszystkie połacie dachowe pokrywa opierzenie gontowe. Nawę przekrywa sklepienie ośmiopłacie, sanktuarium zwierciadlane, a babiniec płaski strop.

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Paraskewii w Ustjanowej Górnej, obecnie kościół parafialny pw. Narodzenia NMP. Obiekt usytuowany jest wśród zabudowy w południowo-wschodniej części wsi, w odległości około 200 metrów od drogi Sanok – Ustrzyki Dolne. Znajduje się na szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy II ustrzycko-leskiej. Pierwsza cerkiew we wsi wzmiankowana jest w 1526 roku. Pod koniec XVIII wieku w Ustjanowej (Dolnej i Górnej) istniały dwie cerkwie greckokatolickie: filialna i parafialna. Obecnie istniejącą cerkiew wzniesiono w 1792 roku; w 1892 roku została odnowiona i rozbudowana o zachodni przedsionek. W latach 1945-1951 przez wieś przebiegała granica polsko-radziecka. W 1956 roku dawne cerkiewne wyposażenie wywieziono do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, jednocześnie władze nie zezwoliły na wykorzystanie budowli jako kościoła. W 1963 roku rozpoczęto odprawianie mszy w pobliskiej kaplicy grobowej Szemelowskich. W 1971 roku zdewastowaną cerkiew przejął Kościół Rzymskokatolicki; budowla pozbawiona była stropów, podłóg i okien.

W czasie generalnego remontu świątyni w latach 1971-1974 wymieniono około 70% budulca: część podwalin, belek ścian, więźby dachowej i poszycia dachu. Na początku XXI wieku wykonano dwa ołtarze boczne, ambonę i mensę, nawiązujące do formy rokokowego ołtarza głównego. Trójdzielna budowla jest orientowana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, węglowana na obłap, wsparta jest na kamiennej podmurówce. Sanktuarium założone jest na planie zbliżonym do kwadratu, zamknięte od wschodu trójbocznie, z zakrystią przylegającą od północy. Do szerokiej nawy, założonej na rzucie kwadratu, przylega od zachodu węższy również kwadratowy babiniec. Na osi budowli od frontu usytuowana jest niska wieża konstrukcji słupowo-ramowej, z kruchtą w przyziemiu, zwieńczona dachem uskokowym w formie wierchu z załomem, połączonym płynnie z dachem babinca i nawy. Zrąb ścian wszystkich części świątyni posiada równą wysokość. Więźba dachowa nad sanktuarium posiada konstrukcję krokwiowo-jętkową, zaś nad nawą i babiniecem jest to więźba storczykowa. Dach posiada formę dwukalenicową, z sześcioboczną wieżyczką na sygnaturkę, zwieńczoną baniastym hełmem z pozorną latarnią; nad sanktuarium i wieżą znajdują się cebulaste hełmy. Zakrystię przykrywa dach pulpitowy o połaci połączonej z dachem sanktuarium. Ze względu na znaczną różnicę szerokości nawy i babinca przy wspólnym dla nich dachu, nad babiniecem znajdują się wydadne okapy pobite deskami. Budowla opierzona jest gontem, z wyjątkiem sanktuarium poniżej opasania, gdzie pozostawiono zrąb. Podwaliny ze wszystkich stron osłania fartuch gontowy. W dolnej partii sanktuarium ostatki przechodzą w schodkowo ukształtowane rysie, które podtrzymują daszek okapowy.

Kaplica grobowa rodziny Szemelowskich w Ustjanowej Górnej. Neogotycka budowla murowana, znajduje się w sąsiedztwie cerkwi. Kryta jest kołomyjską dachówką. Datowana jest na początek XX wieku.

Kościół parafialny pw. Matki Bożej Królowej Polski w Ustrzykach Dolnych. Obiekt zlokalizowany jest przy ulicy 29 Listopada 24, będącej odcinkiem głównej trasy z Leska do Przemyśla. Kościół jest pierwszą rzymskokatolicką świątynią w Ustrzykach Dolnych. Budowa jego trwała od 1907 do 1909 roku. Plany kościoła wykonał architekt Jan Tarczałowicz, a pracami budowlanymi kierował starszy inżynier kolei żelaznej Władysław Osostowicz i inżynier kolei żelaznej Antoni Lang. Fundament wymurował Maksymilian Jabłoński, budowniczy z Dobromila, a dalszą budowę prowadził Władysław Łańcucki, budowniczy z Sieniawy. Czynny udział przy budowie kościoła brali również mieszkańcy Ustrzyk. W latach 1945-51, kiedy Ustrzyki Dolne należały do ZSRR, kościół przeznaczono na pomieszczenie magazynowe. Kościół do 1967 roku był świątynią filialną

Parafii Rzymskokatolickiej w Jasieniu, po tym czasie erygowano przy nim świątynię. Kościół w latach 2007 do 2016 był poddany rozbudowie. Zabytkowy człon świątyni pozostał nie przekształcony. Wyburzono jedynie część bocznej ściany zachodniej nawy, do której dobudowano nową dużą bryłę kościoła. Budowla w części zabytkowej prezentuje dobrze zachowane cechy stylowe utrzymane w duchu neogotyckim. Opis dotyczy starej części kościoła. Świątynia murowana jest z cegły ceramicznej; zewnętrzne ściany licowane są zendrówką o wątku główkowym; dekoracje architektoniczne wykonane są ze sztucznego kamienia. Wnętrze przekrywają sklepienia: krzyżowe w prezbiterium przechodzące w wielopolowe nad absydą; w krzyżu kościoła gwieździste wzmocnione gurtami; w ramionach transeptu kolebkowe; w ostatnim przęśle nawy głównej krzyżowo-żebrowe; w kruchcie żaglaste; w zakrystiach odcinkowe na belkach; w przedsionku strop płaski. Kościół założony jest na planie krzyża łacińskiego. Prezbiterium kościoła jest dwuprzęsłowe, zamknięte trójbocznie od północy. Korpus nawowy jest nieco szerszy od prezbiterium, posiada jedną nawę i dwa przęsła; krzyżuje się transeptem o ramionach na planie wydłużonego prostokąta. Środkowe przęsło założone jest na planie kwadratu. Do boków prezbiterium przylega para zakrystii, wtopionych w ramiona transeptu. Zakrystie są na planie kwadratu. Od strony południowej korpusu, na osi kościoła znajduje się kruchta na planie prostokąta, z szeroko rozłożonymi schodami. Kościół prezentuje typ bezwieżowy, charakteryzuje się dość wysmukłymi proporcjami. Nawa główna przykryta jest dachem dwuspadowym, od strony prezbiterium z dość wyraźnie zaznaczoną ścianą szczytową. Nad korpusem, na skrzyżowaniu naw znajduje się ośmioboczna sygnaturka, z ażurową latarnią ujętą u dołu profilowanym gzymsem, zwieńczona iglicowym hełmem. Prezbiterium przykrywa dach dwuspadowy przechodzący nad absydą w trójpołaciowy. Transept niższy jest od prezbiterium i kryty dachem dwuspadowym. Zakrystie przykrywają dachy pulpitowe. Kruchtę przykrywa dach dwupołaciowy.

Kościół parafialny pw. Matki Bożej Bieszczadzkiej i Wniebowzięcia NMP w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu. Usytuowany jest przy drodze prowadzącej z centrum Ustrzyk Dolnych do Ustrzyk Górnych, na terenie cmentarza grzebalnego, w otoczeniu starych lip i modrzewi. Parafia w Jasieniu założona została w 1664 roku staraniem Stanisława Ustrzyckiego, podstarościego przemyskiego. Obecnie istniejący kościół wybudowano w 2 ćwierci XVIII wieku, konsekracji świątyni dokonał bp przemyski Wacław Hieronim Sierakowski w 1743 roku. Budowla prezentuje styl barokowy. Jest orientowana, murowana i obustronnie tynkowana. Prezbiterium jest jednoprzęsłowe, zamknięte półkoliście od wschodu. Przylega do niego od północy zakrystia ze

skarbczykiem na piętrze. Korpus jednonawowy; nawa jest szersza od prezbiterium, założona na rzucie prostokąta, dwuprzęsłowa. Ściany wnętrza dzielone są pilastrami. Wnętrze przekrywają sklepienia kolebkowe z lunetami, w nawie na zdwojonych gurtach, z dekoracją stiukową w formie rozety. Łuk tęczy zamknięty jest półkoliście. Prezbiterium i zakrystia z zewnątrz opięte są szkarpami; ściany nawy zaś rozczłonkowane są zdwojonymi pilastrami wspierającymi belkowanie. Fasada kościoła jest trójpółowa, zwieńczona trójkątnym, gzymsowanym szczytem z okulusem; na osi znajduje się okno zamknięte łukiem segmentowym, w polach bocznych zaś dwie nisze hemisferyczne z rzeźbami Matki Bożej i św. Jana Ewangelisty. Kościół przykrywają dachy dwuspadowe, o różnych kalenicach; wieżyczka na sygnaturkę jest sześcioboczna, przykryta dachem namiotowym. Na zachód od kościoła usytuowana jest dzwonnica. Wybudowana została współcześnie z kościołem. Jest murowana, tynkowana; posiada trzy arkady, z oprofilowanym okienkiem w trójkątnym szczycie. Dach jest dwuspadowy. W dzwonnicy zawieszono są trzy dzwony: 1. z datą 1618 r., z herbem Przestrzań Ustrzyckich; 2. z datą 1716 r.; 3. z napisem ruskim i datą 1769 lub 1763.

Cerkiew pw. Soboru Matki Bożej w Ustrzykach Dolnych – Strwiążyku, obecnie kościół filialny pw. bł. Teresy Ledóchowskiej. Cerkiew położona jest w głębi dawnej wsi, po lewej stronie drogi, jadąc od centrum Ustrzyk Dolnych. Znajduje się na lekko opadającym stoku. Budowana była w latach 1831-1838. Po 1951 roku w świątyni nie były odprawiane żadne nabożeństwa; obiekt sporadycznie wykorzystywano jako magazyn. W 1973 roku została przekazana Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Józefa Robotnika w Ustrzykach Dolnych. Wówczas przeszła generalny remont i od 1977 roku pełni funkcję kościoła filialnego. Budowla wzniesiona została z kamienia łamanego na zaprawie wapiennej, jest obustronnie tynkowana. Cerkiew jest jednoprzestrzenna, z dobudowaną od północy zakrystią i od zachodu kruchtą. Rzut cerkwi wpisuje się w kwadrat, z półkolistą absydą od wschodu i prostokątną kruchtą od zachodu oraz z kwadratową zakrystią od północy zakończoną półkoliście. Ściany od dołu obiega cokół zaznaczony odsadzką. Otwory okienne sklepienie są łukiem odcinkowym, w kruchcie koszowym. Podobnie ukształtowane są nadproża drzwi. Wszystkie części cerkwi przykrywają dachy dwuspadowe, nad absydami cerkwi i zakrystii zakończone półstożkowo.

Cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Ustrzykach Dolnych. Cerkiew usytuowana jest w centrum miasta, na północny zachód od przecięcia głównej drogi z potokiem Strwiąż; znajduje się na lekkim stoku wzgórza, od strony południowej. Prezbiterium zwrócone jest w kierunku północno-wschodnim. Została

wzniesiona w 1847 roku. W latach 1952-1985 była użytkowana, jako magazyn, obecnie nadal służy jako świątynia wiernym obrządku greckokatolickiego. Murowana jest z kamienia i cegły, potynkowana. W rzucie dwudzielna. Prezbiterium zamknięte jest półkoliście, z zakrystią od północy. Nawa jest na rzucie prostokąta i szersza względem prezbiterium. Tęcza zamknięta jest półkoliście. Drewniany chór muzyczny wsparty jest na dwóch kolumnach. Zewnątrz elewacje wieńczy gzyms podokapowy profilowany. Okna zamknięte są łukiem segmentowym. Dachy kryte są blachą, dwuspadowe, nad zakrystią pulpitowy. Na kalenicy nawy od strony zachodniej znajduje się kopuła na sześciobocznym tamburze, od wschodu zaś sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę. Od strony północnej usytuowana na stoku powyżej cerkwi jest murowana dzwonnica. Budowana była zapewne współcześnie cerkwi. Murowana jest z kamienia i potynkowana. Prezentuje typ parawanowy, przepruta jest trzema wąskimi arkadami; przykrywa ją daszek czterospadowy pobity gontem.

Kaplica grobowa Lenartowiczów na cmentarzu komunalnym w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu. Kaplica zlokalizowana jest nieopodal jasińskiego kościoła parafialnego, na terenie cmentarza. Usytuowana jest niemalże pośrodku nekropolii, skierowana wejściem w kierunku północno-wschodnim. Budowla wybudowana została w 1903 roku, z fundacji doktora Romana Lenartowicza dla swojej żony Wincenty, zmarłej przy połogu pierwszego dziecka. Kaplica wraz z jej wyposażeniem na przestrzeni swej historii zachowała swą pierwotną formę i wystrój. Do dnia dzisiejszego pełni funkcję miejsca pochówku potomków rodziny Lenartowiczów. Kaplica murowana jest z cegły i kamienia, od wewnątrz otynkowana, w części nadziemnej z polichromią. Założona została na rzucie prostokąta. Wnętrze jest jednoprzestrzenne, z wnęką ołtarzową na ścianie absydy. Wnętrze kaplicy przekryte jest sklepieniem krzyżowym ceglany. Kaplica w części podziemnej posiada kryptę. Posiada zwartą bryłę, od frontu i od tyłu zwieńczona trójkątnymi szczytami, zdobionymi ceglany fryzami arkadkowymi. Przykrywa ją dach dwuspadowy z niewielką sygnaturką na połowie kalenicy. Otwory okienne i drzwiowe posiadają łukowe zamknięcia od góry.

Zabudowania rafinerii nafty „Fanto” w Ustrzykach Dolnych. Historia przemysłu naftowego w Ustrzykach Dolnych wiąże się z odkryciem w drugiej połowie XIX wieku pokładów ropy naftowej w Bieszczadach. Wybudowano wówczas kolej z Nowego Zagórza do Chyrowa, która przebiegała przez Ustrzyki Dolne. Linia ta została poprowadzona południowym skrajem miejscowości a po jej wybudowaniu rozpoczęto w Ustrzykach Dolnych lokalizować składy nafty co doprowadziło do powstania dzielnicy przemysłowej

zlokalizowanej w południowo-wschodniej części miasta. Historia rafinerii nafty w Ustrzykach Dolnych swoimi korzeniami sięga roku 1887, kiedy to firma Józef Walter i Spółka rozpoczęła budowę pierwszej małej destylarni ropy. W 1902 roku rozpoczęto budowę dużej rafinerii nafty na terenach pomiędzy obecnymi ul. Fabryczną, Naftową i Kolejową. Rozwój przemysłu naftowego został zatrzymany przez wybuch I wojny światowej. Rafineria Nafty w okresie międzywojennym należała do Spółki Akcyjnej „Fanto” we Lwowie, która prawdopodobnie kupiła Spółkę Akcyjną dla Przemysłu Oleju Skalnego przedtem „David Fanto i S-ka”. Spółka, która należała do Kartelu Naftowego z kapitałem francusko-angielskim, przystąpiła do rozbudowy i unowocześniania zakładu oraz zwiększenia produkcji. Rafineria wówczas należała do jednej z największych w kraju, a jej roczna zdolność przerobowa sięgała 54 tysięcy ton. Przeprowadzono modernizację i rozbudowę rafinerii oraz zwiększenie zatrudnienia do 450 pracowników. Do istniejących zabudowań (destylarni, hali maszyn, parafiniarni, laboratorium, studni ciśnień, warsztatów mechanicznych z kuźnią i magazynu) doszła budowa zbiorników na ropę i nowej kotłowni. Kryzys lat 30-tych doprowadził do likwidacji działalności ustrzyckiej rafinerii. Wydarzenie to było przyczyną znacznego wzrostu bezrobocia w miejscowości, co skłoniło ówczesne władze miasta do założenia spółki „Pilak”, która była ogólnopolskim koncernem zajmującym się obróbką drewna. Wybudowano nowe budynki, tory na wózki oraz rurociąg napowietrzny, natomiast pozostałe budynki rafinerii zabezpieczono. W październiku 1939 roku administracja sowiecka uruchomiła na powrót rafinerię oraz produkcję drewna. Kres rafinerii nastąpił wraz z włączeniem po 1945 roku Ustrzyk Dolnych do ZSRR. Wówczas to wywieziono większość urządzeń technicznych. Po ponownym przyłączeniu miejscowości do Polski zabudowania rafinerii zostały przekazane Przedsiębiorstwu Budownictwa Komunalnego a następnie Spółka Akcyjna „Fanto” przeszła w 1947 roku na mocy orzeczenia ministra przemysłu i handlu na własność Skarbu Państwa. Zabudowania Rafinerii „Fanto” znajdują się w południowo-wschodniej części miasta, w dzielnicy przemysłowej, w pobliżu drogi łączącej Ustrzyki Dolne z Ustrzykami Górnymi. Budynek administracyjny wybudowano na początku XX wieku, jako portiernię dla zakładów zajmujących się przemysłem naftowym. Zlokalizowany jest przy bramie wjazdowej na teren zakładu. Jest to budynek parterowy, nie podpiwniczony, z poddaszem użytkowym. Murowany jest z cegły i tynkowany, przykrywa go dach mansardowy z lukarnami, zaś od frontu elewację zdobią podcienia. Założony został na rzucie prostokąta, na osi wschód – zachód; w części południowo-wschodniej znajduje się niewielki ryzalit. Kolejnym obiektem rafinerii, znajdującym się bezpośrednio za bramą wjazdową jest hala fabryczna

nr 1. Obiekt murowany jest z cegły ceramicznej, wewnątrz tynkowany oraz częściowo z zewnątrz. Założony jest na rzucie prostokąta, bez podziału wnętrza. Prostą, kubiczną bryłę przykrywa dach dwuspadowy. Elewacje o ceglanym wątku rozczłonkują pseudopilastry, również znajdujące się w narożach. Szczyty budynku zlokalizowane na krótszych bokach budynku posiadają prostą trójkątną formę, przeprute są oknami. Drugi obiekt od bramy wjazdowej to kolejna hala fabryczna nr 2. Murowana jest również cegły ceramicznej, wewnątrz tynkowana. Założona na rzucie prostokąta, wewnątrz podzielona na cztery pomieszczenia produkcyjne. Bryła budynku jest dwuczłonowa: główna jej część jest wysoka dwukondygnacyjna oraz druga niższa i jednokondygnacyjna. Oba człony przykrywają dachy płaskie. Wnętrze przekrywa strop płaski typu kleina, wsparty na słupach. Elewacje o nagim wątku ceglanym zdobione są przyporami w formie pseudopilastrów oraz tynkowanymi opaskami w formie gzymsowań. Ostatnim interesującym obiektem, trzecim za bramą wjazdową jest hala fabryczna nr 3. Obiekt odróżnia się od wcześniejszych, tym, że posiada tynkowane elewacje. Jest murowany z cegły ceramicznej, założony na rzucie prostokąta. Bryła jego jest dwuczłonowa: główna jej część jest wysoka i posiada dwie kondygnacje, zaś druga część jest niższa i jednokondygnacyjna. Obie części przykrywają dachy płaskie. Elewacje są gładko tynkowane, zdobione są dookołnymi ramami oraz profilowanymi gzymsami kordonowymi i wieńczącymi. Budynek przemysłowy, tzw. beczkarnia jest wolnostojący, zbudowany z cegły na rzucie wieloboku, niepodpiwniczony. Składa się z trzech części różnej wielkości: środkowej najwyższej dwukondygnacyjnej ze szczytem, drugiej od strony wschodniej, także dwukondygnacyjnej oraz trzeciej od strony zachodniej, parterowej. -osiowa elewacja frontowa znajduje się od strony ul. Kolejowej. Zwieńczona jest w części środkowej szczytem z okulusem. Podzielona jest ona ramowo pseudopilastrami. Kondygnacje wydzielone są przez fryz z profilowanym gzymsem. Budynek posiada okna różnej wielkości dwupoziomowe i czterodzielne z nadprożem sklepieniem w formie łuku prostego oraz większe wielokwaterowe. Wejście do budynku stanowią 3 pary metalowych drzwi, dwie usytuowane są w części środkowej natomiast jedna umiejscowiona jest w parterowej. Pozostałe elewacje posiadają analogiczne ramowe podziały z pseudopilastrów, fryz z profilowanym gzymsem oraz okna zakończone nadprożem w formie łuku prostego. Dwukondygnacyjna część środkowa zwieńczona jest również, jak w przypadku elewacji frontowej, szczytem z okulusem. Posiada ona drewnianą, łukową i kratownicową więźbę dachową na której ustawiona jest dwuspadkowa konstrukcja dachu. Otynkowane wnętrze budynku podzielone jest wtórnymi ściankami działowymi

a kondygnacje są skomunikowane dwubiegowymi schodami, które usytuowane są w części środkowej budynku. Budynek warsztatu mechanicznego z kuźnią powstał w latach 20-tych XX wieku. Ceglany, niepodpiwniczony, parterowy budynek założony został na rzucie wydłużonego prostokąta, z nieco węższym aneksem od strony północno-zachodniej. Jest to budynek 5-traktowy oraz 11-osiovy w elewacji przedniej oraz tylnej, natomiast elewacja boczna jest 3-osiova, ścinany są gładko tynkowane. Budynek w strefie przyziemia posiada cokół, nieco wystający przed lico muru, przesłonięty od góry okuciem blaszanym. Elewacje zwieńczone są na całym obwodzie profilowanym gzymsem koronującym. Otwory okienne i drzwiowe ujęte są od góry i po bokach opaskami w formie prostych obramień, cofniętych włąbnie względem lica elewacji. Za budynkiem warsztatu mechanicznego z kuźnią, w kierunku południowo-wschodnim usytuowany jest budynek magazynu „Pilak”, który prawdopodobnie powstał w okresie gdy rafineria została przejęta przez spółkę „Pilak”, około 1935 roku; od strony północnej przylega do niego dobudówka z lat 50-tych XX wieku. Założony został na planie wydłużonego prostokąta. Budynek wzniesiony jest w konstrukcji szkieletowej; słupy konstrukcyjne są żelbetowe, elementy wypełniające ściany również są żelbetowe. Posiada gładko tynkowane elewacje, które w części południowej budynku rozczłonkowane są rzędami słupów konstrukcyjnych. Elewacja frontowa oraz tylna jest dwudziestotrzyosiowa, jednokondygnacyjna. Elewacje boczne są trój- i sześcioksiowe, zamknięte trójkątnie od góry. Wnętrze jest halowe, dwuprzestrzenne, w części południowej budynku z rzędem filarów pośrodku. Budynek rozlewni oleju zbudowany został około 1920 roku. Ceglany, parterowy, niepodpiwniczony budynek, o murach obustronnie tynkowanych założony został na rzucie wydłużonego prostokąta. Od strony południowo-zachodniej przylega do niego taras. Elewacje posiadają proste formy dekoracyjne, zwieńczone są prostym i wąskim gzymsem koronującym. Elewacja frontowa (południowo-wschodnia) jest trójosiowa i dwukondygnacyjna. Naroża ujęte są płaskimi lizenami; takie lizeny wyznaczają także osie elewacji, ujmując po bokach środkowe przeszło. W dolnej kondygnacji znajduje się para okien zamkniętych od góry odcinkowo oraz pośrodku drzwi z nadświetlem, powielającym kształt okien. W górnej kondygnacji znajduje się sześć okien zgrupowanych w trzy pary, w kształcie wysmukłych prostokątów zamkniętych półkoliście. Otwory okienne oraz drzwiowe w dolnej kondygnacji ujęte są od góry i po bokach opaskami w formie prostych obramień, cofniętych włąbnie względem lica elewacji. Elewacja boczna (północno-wschodnia) jest siedmioosiowa i dwukondygnacyjna, posiada w dolnej kondygnacji dwa okna oraz dwie wnęki okienne. W górnej kondygnacji znajduje się osiem okien zgrupowanych w cztery pary, w kształcie

wysmukłych prostokątów zamkniętych półkoliście. Pary okien ujęte są w prostokątne płytki wnęki. Elewacja tylna (północno-zachodnia) jest trójosiowa i jednokondygnacyjna. Jej osie wyznaczają prostokątne blendy, z których w środkowej znajduje się prostokątne okno. Elewacja boczna (południowo-zachodnia) jest elewacją ślepą. Wnętrze jest dwuprzestrzenne, jednotraktowe i w dużym stopniu zachowało swój pierwotny układ. We wnętrzu znajduje oryginalne wyposażenie: zbiorniki na olej oraz pompy ssąco-tłoczące, z silnikami elektrycznymi żeberkowanymi. Na zachód od rozlewni oleju usytuowany jest budynek stołówki z remizą powstały w czasach rozbudowy rafinerii, w latach 20-tych XX wieku. Jest to budynek murowany z cegły, niepodpiwniczony założony na rzucie prostokąta, złożony z dwóch komponentów: parterowego od północy i piętrowego od południa. Elewacja frontowa jest sześćosiowa. W części południowej budynek jest dwuosiowy i dwukondygnacyjny, z profilowanym gzymsem kordonowym oraz prostym gzymsem wieńczącym. Osie elewacji wyznaczają lizeny, które w połączeniu z gzymсами tworzą płytkie wnęki. Część północna elewacji jest czteroosiowa i jednokondygnacyjna, z trzema oknami i jednymi drzwiami, wieńczy ją profilowany gzyms koronujący. Elewacja boczna (południowo-wschodnia) jest dwuosiowa, dwukondygnacyjna, z profilowanym gzymsem kordonowym oraz prostym gzymsem wieńczącym. Ponad gzymsem wieńczącym znajduje się trójkątny szczyt. Elewacja tylna (południowo-zachodnia) powtarza układ elewacji frontowej. Elewacja boczna (północno-zachodnia) składa się z dwóch elewacji – części piętrowej budynku i części parterowej. Elewacja części piętrowej dostępna jest w obrębie górnej kondygnacji; jest elewacją ślepą, zwieńczoną trójkątnym szczytem. Elewacja części parterowej jest jednokondygnacyjna, dwuosiowa; z profilowanym gzymsem koronującym oraz lizenami wyznaczającymi osie i tworzącymi płytkie wnęki. Powyżej gzymsu znajduje się attyka w formie trójkątnego szczytu, z oknem w centrum. Przed budynkiem stołówki z remizą zlokalizowany jest basen przeciwpożarowy otoczony siatką. Zespół tanków powstał w latach 20-tych XX wieku. Zbiorniki, osadzone na ceglanych fundamentach, zgrupowane są wzdłuż granicy działki. Założone są na rzutach kolistych, są różnej wielkości, wykonane ze stalowych komponentów, prostokątnych arkuszy blaszanych, układanych pasowo i łączonych nitami.

Synagoga w Ustrzykach Dolnych. Zbudowana w pierwszej połowie XIX wieku, znajduje się po południowej stronie rynku. Obecnie w budynku mieści się biblioteka. Synagoga została zniszczona w latach 1941-44, następnie ją remontowano i zaadaptowano na cele biblioteki w latach 1968-1971. Jest murowana z kamienia i cegły, potynkowana. Na rzucie prostokąta, piętrowa, podpiwniczona. Zewnątrz w ścianie wschodniej znajdują się dwa bliźniacze okna, zamknięte półkoliście i jedno okrągłe zamurowane.

Kirkut w Ustrzykach Dolnych. Znajduje się po drugiej stronie torów kolejowych, naprzeciwko synagogi. Cmentarz żydowski powstał w XVIII wieku i zlokalizowany jest blisko centrum miasteczka, na wzgórzu Gromadzyń, ponad linią kolejową, przy czarnym szlaku turystycznym. Na cmentarzu znajduje się około trzystu nagrobków.

Cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy w Wojtkowej, obecnie kościół parafialny pw. św. Maksymiliana Kolbe. Cerkiew usytuowana jest w środkowej części wsi, po południowej stronie drogi Kuźmina – Krościenko. Znajduje się na szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy III ustrzycko-leskiej. Świątynię wzniesiono w 1910 roku na miejscu starszej z 1752 roku. Ufundowana została przez Stanisława Nowosielskiego, z zastrzeżeniem, że będą mogli z niej korzystać również rzymokatolicy. Od 1947 roku, po wysiedleniu ludności ukraińskiej, cerkiew została opuszczona; następnie użytkowano ją jako magazyn Straży Pożarnej i nawozów sztucznych. W 1973 roku została przejęta przez Kościół Rzymskokatolicki i wówczas podjęto się jej kilkuletniego remontu. Budowla jest orientowana, wzniesiona w konstrukcji zrębowej, wsparta na kamiennej podmurówce. Jest to budowla trójdzielna, założona na planie krzyża greckiego. Sanktuarium zamknięte jest trójbocznie, przylegają doń dwie zakrystie. Ramiona boczne transeptu zakończone są prostymi ścianami i zwieńczone trójkątnymi szczytami. Babiniec jest prostokątny. Wejście główne do cerkwi osłonięte jest podcieniem wspartym na dwóch słupach, przechodzące w daszek okapowy, opasujący cerkiew w połowie wysokości ścian. Powyżej kalenic dachowych, nad centralną częścią nawy znajduje się ośmioboczny tambur z kopułą zwieńczoną wieżyczką na sygnaturkę, z baniastym hełmem. Podobne sygnaturki znajdują się w szczytach dachów babinca i sygnaturki. Połacie dachowe kryte są blachą, ściany zewnątrz opiera pionowy szalunek deskowy. Cerkiew należy do obiektów, których forma ukształtowała się w wyniku poszukiwań stylistycznych mających doprowadzić do wypracowania form tzw. uniwersalnego „stylu narodowego”. Do tego typu świątyń zaliczyć można np. cerkwie w Hoszowczyku i Hoszowie.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Ustrzyki Dolne obejmują, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obiekty wpisane i niewpisane do rejestru zabytków. Z terenu gminy Ustrzyki Dolne zewidencjonowanych zostało 226 obiektów o charakterze zabytkowym, w tym 112 stanowisk archeologicznych. Zabytki te obejmują zabudowania o charakterze sakralnym, świeckie budynki użytku publicznego, cmentarze wyznaniowe, oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki,

pomniki i figury przydrożne, a nadto stanowiska archeologiczne. Pełny wykaz tychże obiektów umieszczony jest na końcu niniejszego opracowania.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Ustrzyki Dolne zabytki ruchome to przede wszystkim wyposażenie i wystrój malarski wnętrz kościołów parafialnych oraz cerkwi greckokatolickich. W definicję zabytku ruchomego wpisują się ponadto liczne kapliczki zachowane niemalże w każdej miejscowości gminnej oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy wyznaniowych. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę tegoż zasobu.

Malowidła ściennie oraz elementy wystroju wnętrza cerkwi greckokatolickiej pw. św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych. Większość elementów wystroju wnętrza świątyni nie przetrwała kolei historii. Zachowały się malowidła ściennie i stropowe, posiadające ornamentalno-figuralny charakter, a czasem powstania sięgające zapewne drugiej połowy XIX wieku. Barokowe elementy wyposażenia pochodzą z kościoła w Przeworsku i datowane są na lata około połowy XVIII wieku, to m.in. rzeźby.

Elementy wyposażenia cerkwi greckokatolickiej pw. św. Mikołaja w Jałowie. Wyposażenie w większości zostało rozkradzione. Na ścianie absydy eksponowane są ikony: „Wniebowzięcie Matki Bożej”, „Św. Michał Archanioł” oraz „Matka Boża Częstochowska”; pochodzą one z ikonostasu z 1903 roku. Na północnej ścianie prezbiterium znajduje się ikona „Chrystusa Błogosławiącego” z wyobrażeniem rodziny fundatora. Wewnątrz, na ścianach nawy i sanktuarium eksponowane są ramy ikonostasu. W ołtarzach bocznych w nawie znajdują się współczesne ikony.

Wyposażenie ruchome oraz malowidła ściennie w cerkwi greckokatolickiej pw. św. Paraskewii w Leszczowat. Polichromie pokrywają strop, ściany i wnętrza kopuł. Ich autorem są Wołoszyński i Żołnira, powstały w 1937 roku. Na ścianie babinca widnieją nazwiska fundatorów. W korpusie nawy na ścianie zachodniej znajdują się przedstawienia:

śś. Borysa i Gleba oraz śś. Olgi i Włodzimierza. Na pendentywach czterej ewangelisci, w kopule Bóg Ojciec, w sanktuarium Ukoronowanie Matki Bożej. Nad ołtarzem wznosi się cyboryum nakryte baldachimem na czterech kolumnach. Za nim znajdują się ołtarze z ikonami Matki Bożej z Dzieciątkiem i Chrystusa Nauczającego w późnobarokowych XVIII-wiecznych ramach. Zachowane są również elementy ikonostasu z pierwszej połowy XIX wieku: carskie wrota z tondami z wizerunkami czterech ewangelistów (po bokach ołtarza) oraz wrota diakońskie z wizerunkami św. Mikołaja i św. Michała Archanioła (przy ścianach). W nawie ustawione są dwa ołtarze boczne: w prawym eksponowany jest obraz Matka Boża z Dzieciątkiem (z pocz. XIX w.), nad nią rzadko występujące przedstawienie św. Jozafata Kuncewicza. Obok na ścianie wisi ikona św. Mikołaja z początku XIX wieku. Najcenniejszym obiektem jest ikona Pasja z drugiej połowy XVII wieku, z Matką Bożą, św. Janem Ewangelistą, niewiastami i św. Longinem, eksponowana w północnym ramieniu transeptu.

Elementy wyposażenia ruchomego cerkwi pw. św. Archanioła Michała w Łodynie.

Z dawnego wyposażenia cerkwi zachowały się ikony Matki Bożej z Dzieciątkiem w typie hodegetrii, Chrystusa i Chrystusa Pantokratora, które wstawiono w neobarokowe ołtarze. Ich autorstwo przypisywane jest Ilii Decykowi z Sambora, który był aktywny w regionie w pierwszej połowie XX wieku.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. śś. Jerzego i Tekli w Nowosielcach Kozickich. Całość wystroju wnętrza jest jednolita pod względem stylistycznym i reprezentuje estetykę zapóźnionego baroku z elementami wczesnorokokowymi. Struktura ołtarzy bocznych oparta została na kompozycji głównego, który zapewne posłużył za ich prototyp. Ambona jest zbieżna z ołtarzami pod względem zastosowanych rozwiązań formalnych, jednakże jej regencyjny ornament okuciowy wyprzedza ołtarze pod względem stylu i zapowiada już wczesną fazę rokoka. Niemniej jednak, obiekty te wyszły z jednego warsztatu snycerskiego, reprezentując przy tym wysoki poziom artystyczny i technologiczny. Rzeźbiarska grupa *Pasji* umieszczona na belce tęczowej wykazuje spore podobieństwa do rzeźb śś. *Piotra i Pawła* z bramek ołtarza głównego. Zarówno bliźniacze rysy twarzy, jak i analogiczne układy ciał i draperii wskazują na rękę jednego artysty, niezwykle biegłego warsztatowo i znającego obowiązujące normy estetyczno-stylistyczne. Do grupy tych dzieł należy włączyć również postać Chrystusa z pokrywy chrzcielnicy. We wnętrzu świątyni pierwotnie znajdowały się także olejne obrazy, głównie XVIII-wieczne. Obecnie część z nich przechowywana jest na plebaniach w Wojtkowej i Nowosielcach Kozickich. Wyposażenie ruchome zgrupowane

w kościele pw. św. Jerzego i Tekli w Nowosielcach Kozickich jest niezwykle cennym zbiorem dzieł sztuki. Niemalże w całości ufundowane przez Nowosieleckich, posiada wysokie walory historyczne, artystyczne i naukowe. Świadczy również o wysokiej pozycji rodu fundatorskiego oraz o ich dobrych kontaktach z ważnymi środowiskami artystycznymi.

Zespół 6 nagrobków oraz kaplica grobowa Michała Leszczyńskiego na cmentarzu przy kościele parafialnym pw. św. Jerzego i Św. Tekli w Nowosielcach Kozickich.

Szlacheckie nagrobki zachowane na cmentarzu nowosieleckim są bardzo skromne. Ponieważ formę klasycyzującą uznawano za odpowiednią dla pomników rodzin o tradycjach wojskowych, dlatego obiektom kommemoracyjnym na cmentarzu przykościelnym nadano formę obelisków i prostych monumentów zwieńczonych krzyżem. Nieodłącznym elementem nagrobków są inskrypcje upamiętniające zmarłych. Są one ważnym źródłem historycznym, ale również interesującym przykładem epigrafiki, jak wierszowana inskrypcja poświęcona Amelii z Kozłowskich Korwinowej wykonana w duchu romantyzmu w 1854 roku. Na wzór wcześniejszych pomników szlacheckich wykonano także nagrobek żołnierza Józefa Piekarskiego (1887) oraz proboszcza Józefa Dziedzica w 1919 r. Pomimo, że w roku 1890, w oddaleniu od kościoła, powstał odrębny cmentarz wiejski, to zwyczaj chowania potomków okolicznych właścicieli ziemskich na cmentarzu przykościelnym kultywowano do XX wieku. Potwierdzeniem tego faktu jest pochówek kapitana wojsk polskich Macieja Ślepowron Korwina złożonego w 1979 r. w rodzinnym grobie wystawionym w roku 1866. Cmentarz posiadał od strony wschodniej i zachodniej dwie kaplice, co zarejestrowano na mapie katastralnej z 1850 r. Jedna z kaplic usytuowana na zachód od fasady kościoła przetrwała do dzisiaj. Jest to klasycystyczna kaplica grobowa Michała Leszczyńskiego wybudowana w roku 1837. Kaplica o formie okazałego kamiennego portyku kolumnowego, została ozdobiona tympanonem z płaskorzeźbionym herbem Korczak. Labry herbu zostały zastąpione panopliami symbolizującymi rycerski rodowód Leszczyńskich.

Elementy wyposażenia cerkwi greckokatolickiej pw. Opieki Matki Bożej w Równi.

Interesującym elementem wystroju wnętrza jest portal w zachodniej elewacji. Posiada prostokątny kształt, zdobiony jest ornamentem sznurowym, częściowo zniszczony podczas remontu – powiększając otwór wewnętrzny odcięto sznurowy ornament i dolne części dwóch rozet. Na ścianie tęczowej zawieszony jest barokowy krucyfiks, ofiarowany w 1973 roku przez bpa Ignacego Tokarczuka, przywieziony z terenów II Rzeczypospolitej zajętych przez ZSRR. W ścianach cerkwi widoczne są ślady po mocowaniu ikonostasu oraz otwory

służące do mocowania ołtarzy bocznych. Część dawnego wyposażenia świątyni przechowywana jest obecnie w Dziale Sztuki Cerkiewnej Muzeum – Zamku w Łańcucie (XVII-wieczny ikonostas, XVIII-wieczne ikony, XIX-wieczny feretron oraz takie chorągwie procesyjne).

Wyposażenie cerkwi greckokatolickiej pw. św. Paraskewii w Ustjanowej Górnej.

Wartym uwagi zabytkowym elementem wystroju jest ołtarz główny, utrzymany w estetyce rokokowej, datowany na koniec XVIII wieku. Według przekazów przeniesiony został z kościoła w Hoczwi, zaś pierwotnie pochodzi z cerkwi w Stężnicy. W jego zwieńczeniu umieszczone są rzeźby Matki Bożej Niepokalanie Poczętej oraz figury Adama i Ewy nad Drzewem Wiadomości Złego i Dobrego. W centralnej części ołtarza znajduje się kopia cudownego obrazu Matki Bożej Sokalskiej. Równie wartościowym elementem jest kamienna kropielnica z datą „1862”. Pozostałe elementy wystroju powstały współcześnie, nawiązując do estetyki ołtarza głównego (ołtarze boczne, ambonka i mensa).

Elementy wystroju kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Królowej Polski w Ustrzykach Dolnych. W ołtarzu bocznym znajduje się ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem z drugiej połowy XVII wieku, wykonana w warsztacie Teodora Senkowicza, malarza lwowskiego. Została ona przywieziona w 1951 roku przez przesiedleńców z Bełża.

Wyposażenie kaplicy grobowej Lenartowiczów usytuowanej na cmentarzu komunalnym w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu. Kaplica grobowa rodziny Lenartowiczów posiada wyposażenie ruchome wykonane po ukończeniu budowli w 1903 roku. Nie zachował się wprawdzie główny obraz ołtarzowy, zamówiony w Krakowie u znanego malarza Wincentego Wodzinowskiego, jednak wiadomo, że przedstawiał Matkę Bożą ze św. Wincentym i aniołami. Najważniejszym elementem wystroju wnętrza jest ołtarz wykonany w dobrym warsztacie stolarsko-snyckim. Retabulum dostosowane do kształtu wnętrza kaplicy ma charakter eklektyczny z elementami neorenesansu. Częścią nastawy jest dobry artystycznie rzeźbiony krucyfiks. Niewielkie wnętrze kaplicy zostało wyposażone w polichromię, która wydobywa artykulację architektoniczną oraz stwarza iluzję przestrzeni. Walorowe kontrasty i intensywny błękit na sklepieniu, wzbogacono obłokami i figuralnymi przedstawieniami aniołków. Autorem polichromii był uczeń Zbigniewa Pronaszki, absolwent Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, ks. prof. Władysław Lutecki (1888 – 1968). W latach 1920-1927 pracował on w Ustrzykach jako rektor kościoła filialnego. Zapewne wtedy wykonał prace malarskie w kaplicy. Dopełnienie wystroju wnętrza kaplicy stanowią metalowe wyroby oświetleniowe oraz szkliona podszadka pochodząca z początku XX wieku.

Wypożażenie ruchome kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Bieszczadzkiej i Wniebowzięcia NMP w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu oraz nagrobki w otoczeniu tegoż kościoła. Wypożażenie ruchome świątyni stanowi bogaty zbiór zabytków powstałych na przestrzeni kilku stuleci, od XVII do początków XX wieku włącznie. Składają się nań ruchomości przeniesione ze starszej świątyni, obiekty powstałe równocześnie z budową obecnego kościoła oraz późniejsze dopełnienia, a także nieliczne zabytki pochodzące ze świątyn w Rudkach, koło Lwowa i Lutowisk. Główny trzon wypożażenia stanowią nastawy ołtarzowe, wraz z prospektem organowym, reprezentujące neobarokowe rozwiązania formalne. Ze starszej świątyni pochodzi barokowa ambona ze snycerką o motywach suchego akantu, datowana na początek XVIII-wieku, którą po przeniesieniu do nowego wnętrza dopełniono snycerskimi aplikacjami w formie tzw. kogucich grzebieni. Interesującym zabytkiem jest rokokowa chrzcielnica, z czarą w formie łodzi, stanowiąca rzadki przykład, powielony jedynie w Jasionce, k. Krosna, często zaś spotykany w okolicach Bydgoszczy. Niezwykle wysokie walory przedstawia regencyjna sukienka oraz korony ze skradzionej w latach 90-tych XX wieku ikony „Matki Bożej Rudeckiej”, które ufundowane zostały przez Elżbietę Wiktorię Potocką hetmanową wielką koronną dla kościoła w Rudkach, a prawdopodobnie są dziełem złotników lwowskich. Ze świątyni rudeckiej pochodzi ponadto XVII-wieczny, srebrnolity komplet szat liturgicznych, ufundowany przez Cecylię Sieniawską oraz kielich z 1892 roku, fundacji Fredrów. Z czasów budowy kościoła jasińskiego, prócz chrzcielnic, zachowały się dwa kamienne portale, parapet chóru muzycznego, kropielnica, tablica upamiętniająca konsekrację świątyni oraz figury Matki Bożej i św. Jana Ewangelisty w fasadzie. Wypożażenie to ponadto dopełniają drobne zabytki pochodzące z wieku XIX i początku XX, takie jak: feretrony, konfesjonały, ławy kolatorskie, lichtarze, lampki wieczne. W dzwonnicy przykościelnej zawieszono dwa zabytkowe dzwony, z których ten XVII-wieczny, opatrzony herbem Ustrzyckich, należy do najstarszych w regionie. Na dawnym cmentarzu przykościelnym zachowała się grupa wartościowych nagrobków, z których większość upamiętnia uczestników powstania styczniowego. Bogate wypożażenie ruchome zgrupowane we wnętrzu kościoła parafialnego w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu jest niezwykle cennym zbiorem dzieł sztuki. Stanowi ono przykład współistnienia w jednym wnętrzu obiektów sztuki sakralnej, powstałej na przestrzeni wieków, odzwierciedlając przy tym lokalną historię, tradycję i upodobania estetyczne miejscowej społeczności.

Wypożażenie cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogarodzicy w Wojtkowej. Pierwotne urządzenie wnętrza nie zachowało się. Rokokowy ołtarz główny, datowany na

drugą połowę XVIII wieku pochodzi z kościoła w Kąkolówce. Para bocznych ołtarzy datowana jest na pierwszą połowę XIX wieku. Elementy wystroju – być może boczne ołtarze – wykonał ludowy artysta Tadeusz Trojanowski.

Nagrobki na cmentarzach wyznaniowych z terenu gminy Ustrzyki Dolne.

W obrębie wszystkich założeń cmentarnych – zarówno tych czynnych, jak i nieczynnych – zlokalizowanych na terenie gminy spotykamy wartościowe przykłady pomników nagrobnych. Najstarsze zachowane datowane są na lata pierwszej połowy XIX wieku, ponadto na uwagę zasługują wszystkie nagrobki pochodzące z okresu od połowy XIX wieku do końca lat 30-tych XX wieku. Są to w większości piaskowcowe pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Wartościowe przykłady stanowią również mogiły ziemne wzbogacone żelaznymi krzyżami u wezłowi. Znajdujemy pośród tych założeń również nagrobki i grobowce o znaczeniu historycznym i osób szczególnie zasłużonych. Analizując nagrobki z różnych nekropolii, zauważalne są powtarzalne formy pomników, co wskazuje na działalność jednego rzemieślnika, bądź warsztatu kamieniarskiego.

Kapliczki. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne stanowią nieodłączny i jakże charakterystyczny element krajobrazu gminy Ustrzyki Dolne. Zachowane są ich liczne przykłady. Stanowią one bogactwo tego terenu i przejaw ludowej pobożności oraz religijności, a nadto część dziedzictwa kulturowego gminy. Każdy przydrożny krzyż, czy kapliczka ma własną historię i swego fundatora. Stawiane były one w dowód wdzięczności za doznane łaski i dla upamiętnienia ważnych wydarzeń w życiu mającego fundatora. Wznoszono je też w określonej intencji, prosząc o łaskę Boga. Miały chronić przed chorobą, pożarem i powodzią. Powstawały przeważnie w wieku XIX i początku XX – w latach wojen, głodów i epidemii, które co jakiś czas dziesiątkowały ludność. Nie lokalizowano ich w miejscach przypadkowych – najczęściej na rozstajach dróg, przy dawnych szlakach drogowych. Obok krzyży i kapliczek sadzono drzewa. Miejscowe kapliczki mają mniej lub bardziej wyszukaną formę. Dominują tu kapliczki i figury wykonywane z kamienia. Najwięcej obiektów pochodzi z końca XIX wieku, kiedy kamieniarstwo w regionie osiągnęło najwyższy poziom i stało się bardzo popularne. Także początek XX wieku przyniósł wiele ciekawych realizacji. Twórcy kapliczek i figur nie byli skrupowani koniecznością ścisłego przestrzegania symboliki religijnej i prawidłowego używania przyjętych przez Kościół atrybutów. Działali z większą swobodą starając się, aby przedstawiane postaci świętych nie były zbyt wyniosłe i majestatyczne oraz aby przemawiały do prostego człowieka. Na terenie gminy spotykamy kapliczki słupowe; są to

w większości wysmukłych proporcji słupy dwu- i trójkondygnacyjne z półkoliście zamkniętymi wnękami, w których eksponowane są rzeźby świętych. Dużą grupę stanowią także kapliczki domkowe i pseudo-domkowe; wśród nich prócz charakteru ludowego wyróżniają się te o ukierunkowanej stylowo estetyce. Kapliczki w formie krzyży przydrożnych również zdobią teren gminy. Do dziś zachowała się tradycja budowy krzyży i kapliczek przydrożnych. Powstają na prywatnych posesjach, w bezpośrednim sąsiedztwie domów lub w miejscach ogólnie dostępnych. To przejaw wiary i szacunku dla przodków, ale także potrzeba pozostawienia potomnym śladu po czasach dzisiejszych. Krzyże i kapliczki przydrożne na terenie gminy Ustrzyki Dolne, to cenne zabytki kultury stanowiące wielkie osiągnięcie ludowej sztuki sakralnej.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Ustrzyki Dolne to duża jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bardzo bogatą rzeźbę terenu. Geograficznie znajduje się w obrębie mezoregionu określanego jako Góry Sanocko-Turczańskie, wchodzących w skład Beskidów Lesistych fragmentu makroregionu Beskidów Wschodnich. Dla północny terenów niekiedy w literaturze pojawia się określenie Pogórze Przemyskie. Układ wzniesień posiada tutaj najczęściej charakter długich, równoległych pasm grzbietów górskich przebiegających z północnego zachodu na południowy wschód. W północnej części gminy sieć hydrograficzną tworzy rzeka Wiar, prawy dopływ Sanu, wraz z potokami Mszańca, Jamninki i Turnicy oraz licznymi bezimiennymi ciekami o górskiej charakterystyce. Wzniesienia sięgają tutaj 600 m. n.p.m. Kierując się na południe w zachodniej części obszar gminy wchodzi w skład Gór Słonnych o podobnej charakterystyce do opisanych powyżej wzniesień, z dominującą rzeką Strwiąż dopływem Dniestru a także Równianką i Jasienką. Od centralnej części gminy wzniesienia Gór Sanocko-Turczańskich przekraczają ponad 600 metrów. Sieć hydrograficzną tworzą tutaj m.in. Daszówka, Pastewnik, Hoszowczyk, Królówka, potok Głuchy. Gmina charakteryzuje się mocno urozmaiconą rzeźbą terenu z dużymi deniwelacjami sięgającymi kilkuset metrów. Tereny w dużej ilości pokrywają rozległe i zwarte kompleksy leśne. Dominują tutaj gleby brunatne i gliniaste, w dolinach potoków mocno zakamienione. Dotychczasowe ustalenia badaczy wskazywały na sporadyczne zasiedlenie tych obszarów w pradziejach, osadnictwo w większym zakresie miało tutaj wkroczyć dopiero w okresie nowożytnym, jednakże

ustalenia ostatnich lat a przede wszystkim odkrycia nowych pradziejowych stanowisk archeologicznych w makroregionie Beskidów Wschodnich zdają się powoli weryfikować ten pogląd. Niemniej pełne rozpoznanie stosunków osadniczych na tym terenie w pradziejach aż po okres nowożytny wymaga dalszych pogłębionych badań.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby (która zwłaszcza w górskich potrafi oddziaływać bardzo intensywnie) powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji, a w konsekwencji podejmowanie badań wykopaliskowych na najbardziej zagrożonych zniszczeniem stanowiskach archeologicznych.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy rozpoznano w okresie powojennym, od lat 60-tych XX wieku ich ewidencjonowaniem zajmował się dr Józef Janowski z Krosna. Kolejne odkrywane stanowiska pojawiały się pojedynczo na przestrzeni II połowy XX wieku, najczęściej w wyniku przypadkowych znalezisk różnorodnych zabytków archeologicznych (monety, narzędzia kamienne czy też wykonane z brązu), klasyfikowanych jako nowe stanowiska archeologiczne, często nie posiadające dokładnie określonej lokalizacji.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Ustrzyki Dolne została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy poczynając od drugiej połowy lat 80 XX wieku, przez lata 90 do pierwszej dekady wieku XXI. Powyższa metoda badawcza powstawała w latach 70 XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości które niosą

nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne część też obejmując one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaning laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Ustrzyki Dolne należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej wymienionych metod.

Obszar gminy obejmuje 20 obszarów AZP z czego blisko 11 jest niepełnych ze względu na podział z innymi gminami i granicę państwa z Ukrainą. Stanowiska zlokalizowane na terenie Gminy Ustrzyki Dolne zewidencjonowano na 17 obszarach. Dwa obszary AZP – 117-81; 118-81 dotychczas nie objęto badaniami powierzchniowymi, chociaż z tych terenów znane są stanowiska archeologiczne (nie ujęte jednak w ewidencji konserwatorskiej). Badania powierzchniowe realizowały następujące zespoły i badacze: w roku 1987 zespół w skład którego wchodził mgr Jerzy Ginalski, mgr Andrzej Cetera, mgr Jerzy Okoński, mgr Andrzej Szpunar badał obszary 117-82, 117-83, 116-82, 116-83, w roku 1988 mgr Andrzej Cetera, mgr Jerzy Ginalski, inż. Tadeusz Jewiarz, mgr Jerzy Okoński badał obszar 116-81, 115-81, 115-82, w roku 1996 mgr Anna Muzyczuk i mgr Jerzy Ginalski badali obszar 115-83, w roku 1999 zespół w składzie mgr Andrzej Szpunar, mgr Barbara Szpunar, mgr Jerzy Okoński badali obszary 114-82, 113-81, 113-82, 113-83, w roku 2002 mgr Wojciech Poradyło badał obszar 112-81 natomiast w 2006 r. ten sam

archeolog prowadził rozpoznanie w obrębie obszaru 112-82, w roku 2008 obszar 118-83 badał zespół pod kierownictwem mgr Jerzego Ginalskiego.

W chwili obecnej trwają starania aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwić będzie zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano 112 stanowiska archeologiczne (patrz: wykaz na końcu opracowania), zaś w gminnej ewidencji zabytków ujęto 109. Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie wydatowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieję” bądź ich przynależność kulturowo - chronologiczna w nielicznych przypadkach nie została określona. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Na omawianym terenie ewidencjonowanie stanowisk archeologicznych poszerzono o dokumentowanie reliktyw wysiedlonych i zniszczonych wsi, cmentarzy o rozmaitej genezie, cerkwisk, pozostałości dworów a także młynów, tartaków, hut itp. Obiekty te kwalifikowano jako stanowiska o metryce nowożytniej, dzięki czemu ich szybko zanikające relikty zostały oznaczone i wstępnie objęte ochroną konserwatorską. Szczegóły dotyczące konkretnych stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk archeologicznych winna być określona na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż spośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Ustrzyki Dolne nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić jako posiadającą dużą wartość poznawczą są to zwłaszcza osady wielokulturowe, domniemane grodziska, pozostałości fortyfikacji nowożytnych, a także można tu zaliczyć nowożytne cerkwiska czy miejsca po dworach. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych. Dodatkowo w ramach badań AZP, zwłaszcza

realizowanych po połowie lat 90 XX wieku jako stanowiska archeologiczne ewidencjonowano wszelkie ślady działalności ludzkiej z okresu nowożytnego. Zasób ten ma dużą wartość inwentaryzatorską natomiast niekoniecznie już naukową (np. nie ma potrzeby badania każdego fragmentu rozległych stanowisk archeologicznych założonych w miejscu nieistniejących obecnie wsi).

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia które wpływają na metodę badań powierzchniowych a które wiążą się, zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów (powszechnych w Bieszczadach) bądź ogrodzonych terenów przygospodarskich, które zajmują w chwili obecnej tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych jak erozja bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych) jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to jak już wspomniano ślady osadnictwa czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk wg liczebności są punkty osadnicze czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska, stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych) niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości z podaniem ogólnej liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy wraz z wyszczególnieniem stanowisk najcenniejszych zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Ustrzyki Dolne badacze datowali 29 obiektów będących śladami osadnictwa zaewidencjonowanymi na podstawie znalezisk pojedynczych zabytków kamiennych. Natomiast z wyraźnym wskazaniem na górny paleolit związane jest stanowisko archeologiczne: 3 AZP 115-83/4 w Krościenku, stan. 1 AZP 116-81/2 w Łobozewie Dolnym. W powyższych przypadkach odkryto pojedyncze wyroby kamienne wskazujące na takie właśnie datowanie.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określany ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie południowych części województwa podkarpackiego związana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie gminy nie badano osad związanych z tą kulturą. Ogółem na okres neolitu datowanych zostało dziewięć stanowisk archeologicznych do najciekawszych należą: Jamna Górna stan. 1 AZP 112-82/1 wyznaczone na podstawie znaleziska krzemiennej siekierki kultury ceramiki sznurowej (jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy środkowej, III tysiąclecie p.n.e., jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla), Nowosielce Kozickie stan. 1 AZP 113-81/2 znalezisko toporka z granitu oraz stan. 2 AZP 113-81/3 znalezisko kamiennego przedmiotu z okrągłym otworem, Nowosielce Kozickie stan. 4 AZP 113-81/5 siekierka krzemienista kultury ceramiki sznurowej a także stanowisko 8 AZP 113-81/14 osada z neolitu.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na

okres przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało siedem stanowisk archeologicznych, wymienić warto: Krościenko 2 AZP 115-83/3, stan. 4 AZP 115-83/6 i stan. 5 AZP 115-83/6, Liskowate 1 AZP 115-83/1, Trójca stan. 2 AZP 111-82/33. Ogólnie na czasy epoki brązu z terenu gminy datowano jedno stanowisko archeologiczne w Trójcy stan. 2 AZP 111-82/33. Żadnych stanowisk nie datowano na okres halsztacki kiedy to następowało powolne upowszechnienie żelaza jako głównego materiału do tworzenia broni, narzędzi i ozdób.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu czy koła do wyrobu naczyń glinianych a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Na okres lateński z terenu gminy nie datowano dotychczas żadnych stanowisk archeologicznych. Należy tutaj podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych, i części Pogórza Dynowskiego. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa również na terenie gminy Ustrzyki Dolne. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadowalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo – wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Do chwili obecnej zewidencjonowano dwa stanowiska datowane na ten okres nr 1 AZP 113-80/47 i nr 4 AZP 113-80/50 w Stańkowej. Stanowisk tej kultury na terenie gminy z pewnością w przyszłości będzie odkrytych więcej, wydaje się to jedynie kwestią czasu gdyż na sąsiednich terenach potwierdzono już liczne pozostałości osadnictwa wiążanego z tą kulturą (np. Lesko).

Od drugiej połowy IV w. n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Ustrzyki nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza,

którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało sześć stanowiska archeologiczne z terenu gminy: domniemane grodzisko w Krościenku stan. 1 AZP 115-83/2, osady w Łobozewie Dolnym stan. 1 AZP 116-81/2, stan. 2 AZP 116-81/3 i stan. 3 AZP 116-81/4, osada w Ustianowej Dolnej stan. 1 AZP 116-81/5, a także domniemane grodzisko w Zawadce stan. 1 AZP 113-81/1.

Ogólnie na okres średniowiecza i jego późnej fazy datowano 6 stanowisk archeologicznych, do ciekawszych zaliczamy: Ustrzyki Dolne stan. 3 AZP 116-82/12, Nowosielce Kozickie stan. 3 AZP 113-81/4 (znalezisko fragmentu kopii rycerskiej), Teleśnica Oszwarowa stan. 4 AZP 117-82/2, Zawadka stan. 2 AZP 113-80/54 i stan. 4 AZP 113-80/56. Na przełom późnego średniowiecza i okresu nowożytnego datowano 4 stanowiska: osada z Daszówki stan. 1 AZP 117-82/4, osada z Jałowego stan. 3 AZP 116-83/2 oraz stan. 4 AZP 116-83/3 (śląd osadnictwa), osada z Ustrzyk Dolnych stan. 5 AZP 116-82/14.

Z okresem nowożytnym wiąże się duży wzrost liczby stanowisk archeologicznych zewidencjonowanych na terenie gminy ogółem na taką chronologię określono 48 stanowisk archeologicznych. Do najciekawszych należy zaliczyć: osady z Arłamowa stan. 1 AZP 113-83/1 i stan. 2 AZP 113-83/2, dwór obronny z Dźwiniacza Dolnego stan. 1 AZP 115-82/1 oraz osada z tej samej miejscowości stan. 2 AZP 115-81/10, osada z Grąziowej stan. 1 AZP 112-81/23 oraz cerkwisko z tej miejscowości stan. 2 AZP 112-81/24, osady i cerkwisko z Jamnej Górnej stan. 2 AZP 112-82/6, stan. 3 AZP 112-82/7 i stan. 4 AZP 112-82/8, cerkwisko z Jamnej Dolnej stan. 2 AZP 112-82/3, osady z Jureczkowej stan. 1 AZP 113-82/4, stan. 4 AZP 114-82/3 i stan. 6 AZP 114-82/5 oraz dwór stan. 2 AZP 113-82/5, Liskowate stan. 2 AZP 114-82/7 osada, Ustrzyki Dolne stan. 4 AZP 116-82/13 osada, osady z Nowosielec Kozickich stan. 6 AZP 113-81/12 i stan. 7 AZP 113-81/13, osada z Teleśnicy Oszwarowej stan. 3 AZP 117-82/1, kopce ziemne domniemane miejsce po nieistniejącym dworze w Trójcy stan. 1 AZP 111-82/32, osady z Wojtkowej stan. 4 AZP 113-81/17 oraz stan. 5 AZP 113-81/18, osada z Wojtkówki stan. 1 AZP 113-82/2 oraz osada z Zawadki stan. 5 AZP 113-81/6.

Cztery stanowiska archeologiczne uzyskały ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych. Zaliczamy tutaj: Daszówka stan. 1 AZP 117-82/4, Ustrzyki Dolne stan. 4 AZP 116-82/13, Teleśnica Oszwarowa stan. 3 AZP 117-82/1, Zawadka stan. 3 AZP 113-80/55. Trzy stanowiska archeologiczne nie posiada ustalonej chronologii, wśród nich na uwagę zasługuje, mimo braku dokładnej lokalizacji, domniemane grodzisko w Jamnej Dolnej stan. 1 AZP 112-

82/2 oraz kopce ziemne z Trzciańca stan. 1 AZP 112-81/22. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski przede wszystkim w latach 50 i 60 XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Do chwili obecnej na terenie gminy Ustrzyki Dolne nie realizowano żadnych badań wykopaliskowych. Jednakże warto w tym miejscu dla przykładu wspomnieć, że w ostatnich latach na terenie Bieszczad, Beskidu Niskiego i przylegających do nich pogórzy prowadzono szereg badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami. Badania te poprzedzały m.in. realizację dużych inwestycji jak gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP czy też obwodnica Sanoka. Przy tej okazji odkryto szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP stanowisk, cennych rozległych osad w obrębie których pozyskano liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można horyzont czasowy związany z gęstą siecią osadniczą datowaną na okres rzymski. W tym kontekście istotnym byłoby podjęcie starań zmierzających do udokumentowania wykopaliskowo osad w takim typie na terenie gminy Ustrzyki Dolne.

Warto w tym miejscu zasygnalizować jeszcze jeden potencjalnie bardzo interesujący temat badawczy który mogłyby być rozwijany na terenie gminy. Chodziłoby tutaj o badania wykopaliskowe miejsc po nieistniejących dworach zlokalizowanych w dawnych wioskach wśród których na karcie KESA wzmiankowany jest nawet dwór obronny. Badania takie poza niewątpliwą wartością naukową posiadałyby również silny walor popularyzatorski poprzez odpowiednie nagłośnienie w mediach wpływałyby na pozytywny wizerunek gminy. Docelowo teren wykopalisk mógłby być po ich zakończeniu zaaranżowany w formie trwałej ruiny, gdzie na powierzchni terenu uczytelniono by narys fundamentów dworu wraz z graficznym przedstawieniem ewentualnych zdjęć archiwalnych, rekonstrukcji czy też najciekawszych faktów uzyskanych w wyniku wykopalisk itd. Działanie takie znacząco wzbogaciłoby ofertę turystyczną gminy. W związku z powyższym w pierwszej kolejności postuluje się podjęcie badań archeologicznych w obrębie następujących stanowisk archeologicznych:

- Trzcianiec stan. 1 AZP 112-81/22 w ewidencji konserwatorskiej figurujące jako kopce ziemne o nieokreślonej chronologii, usytuowane na zalesionym południowo-wschodnim stoku masywnego cypla. Posiadają średnicę około pięciu metrów i wysokość jednego metra w narysie lekko owalne.
- Trójca stan. 1 AZP 111-82/32 dwa dobrze zachowane kopce ziemne prawdopodobnie pozostałość po nieistniejącym dworze, średnica dochodzi do 10 metrów wysokość sięga trzech. Do niedawna w miejscu tym miały być widoczne na powierzchni resztki murów dworu z którymi związane miały być omawiane kopce.
- Jureczkowa stan. 2 AZP 113-82/5 w ewidencji konserwatorskiej figuruje jako dwór z widocznymi hałdami cegieł i zaprawy, ponadto w terenie widoczne pozostałości zdewastowanego parku i stawów.
- Dźwiniacz Dolny stan. 1 AZP 115-82/1 dwór obronny datowany na XVI wiek. W chwili obecnej w terenie widoczne pozostałości wałów ziemnych pierwotnie otaczających obiekt, ich wysokość w chwili obecnej sięga jeszcze 4 metrów a szerokość u podstawy wynosi do siedmiu metrów. Część wałów została zniwelowana jednakże na podstawie zachowanych fortyfikacji można określić, że tworzyły one czworobok o wymiarach 80 na 60 metrów. W przestrzeni między wałami widoczne nikielne ślady fundamentów nieistniejącego dworu. Stanowisko to posiada bardzo duży potencjał naukowo badawczy a także popularyzatorsko – turystyczny.

f. Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- ✓ Brzegi Dolne – cerkiew pw. św. Michała Archanioła, obecnie kościół parafialny pw. MB Różańcowej oraz dzwonnica cerkiewna; A-264 z 31.01.1992 roku.
- ✓ Hoszowczyk – cerkiew pw. Narodzenia MB, obecnie kościół filialny pw. Narodzenia NMP; A-266 z 07.02.1992 roku.
- ✓ Hoszów – cerkiew pw. św. Mikołaja, obecnie kościół filialny pw. bł. Bronisławy; A-1618 z 07.03.1969 roku.
- ✓ Jałowe – cerkiew pw. św. Mikołaja, obecnie kościół filialny pw. Wniebowzięcia MB oraz cmentarz greckokatolicki; A-1282 z 26.03.1969 roku.
- ✓ Krościenko – cerkiew bojkowska pw. Narodzenia MB, obecnie kościół parafialny pw. Narodzenia NMP oraz dzwonnica cerkiewna; A-122 z 07.03.1969 roku.
- ✓ Leszczowate – cerkiew, obecnie kościół filialny pw. św. Paraskewii oraz dzwonnica cerkiewna; A-1481 z 29.04.1975 roku.
- ✓ Liskowate – cerkiew bojkowska pw. Narodzenia NMP; A-126 z 07.03.1969 roku.
- ✓ Łodyna – cerkiew pw. św. Archanioła Michała, obecnie kościół filialny pw. św. Antoniego oraz cmentarz greckokatolicki; A-136 z 12.03.1969 roku.
- ✓ Moczary – cerkiew pw. Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja, obecnie kościół filialny pw. Niepokalanego Serca NMP oraz dzwonnica cerkiewna; A-1631 z 03.10.1986 roku.
- ✓ Nowosielce Kozickie – kościół parafialny pw. św. Jerzego i św. Tekli, dzwonnica kościelna oraz cmentarz rzymskokatolicki; A-202 z 28.05.1972 roku.
- ✓ Ropienka – kaplica grobowa Wierzbickich z murowaną zakrystią i kruchtą oraz 8 lip; A-1560 z 03.09.2018 roku.
- ✓ Ropienka Dolna – cerkwisko i cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki; A-132 z 17.03.1969 roku.
- ✓ Równia – cerkiew pw. Opieki NPM, obecnie kościół filialny pw. NMP Wspomożenia Wiernych oraz cmentarz greckokatolicki / rzymskokatolicki; A-117 z 23.03.1960 roku.
- ✓ Ustjanowa Górna – cerkiew pw. św. Paraskewii, obecnie kościół parafialny pw. Narodzenia NMP; A-116 z 07.09.1959 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – kościół parafialny pw. MB Królowej Polski; A-272 z 05.03.1992 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – Jasień – kościół parafialny pw. MB Bieszczadzkiej i Wniebowzięcia NMP, dzwonnica kościelna oraz cmentarz przykościelny; A-1160 z 22.08.1968 roku.

- ✓ Ustrzyki Dolne – Strwiążyk – cerkiew pw. Soboru MB, obecnie kościół filialny pw. bł. Teresy Ledóchowskiej; A-130 z 10.03.1976 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – cerkiew greckokatolicka pw. Zaśnięcia NMP; A-114 z 16.02.1988 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – kaplica grobowa Lenartowiczów, cmentarz komunalny, ul. Jasień; A-1155 z 21.05.2013 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – zabudowania d. rafinerii nafty; A-112 z 06.10.1987 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – budynek przemysłowy d. rafinerii „Fanto”, tzw. beczkarnia; A-1656 z 18.02.2020 roku.
- ✓ Ustrzyki Dolne – zespół Rafinerii Nafty „Fanto” obejmujący zabudowania: budynek rafineryjnego warsztatu mechanicznego z kuźnią, budynek magazynu „Pilak”, budynek rozlewni oleju wraz z wyposażeniem, budynek stołówki z remizą, zespół tanków, basen przeciwpożarowy, nalewaki, tory kolejowe oraz urządzenia techniczne w pobliżu bramy wjazdowej wraz z częścią terenu; A-1738 z 03.12.2021 roku.
- ✓ Wojtkowa – cerkiew pw. Narodzenia Bogarodzicy, obecnie kościół parafialny pw. św. Maksymiliana; A-1543 z 23.10.1995 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- ✓ Nowosielce Kozickie – wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Jerzego i Tekli;

B-436 z 02.08.2011 roku:

1. Ołtarz główny;
  - a. rzeźba *Św. Piotr*;
  - b. rzeźba *Św. Paweł*;
  - c. płaskorzeźba *Pieta*;
  - d. rzeźby *para antytetycznych aniołów*.
2. Ołtarz boczny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa;
  - a. tabernakulum;
  - b. obraz *Najświętsze Serce Pana Jezusa*;
  - c. obraz *nieokreślony święty franciszkański*.
3. Ołtarz boczny pw. św. Tekli;
  - a. obraz *Św. Tekla*;

- b. obraz *Św. Józef*.
- 4. Ambona.
- 5. Chrzcielnica.
- 6. Grupa rzeźbiarska *Pasja* na belce tęczowej:
  - a. rzeźba *krucyfiks*;
  - b. rzeźba *Matka Boża*;
  - c. rzeźba *Św. Jan Ewangelista*.
- 7. Obraz *Akt fundacyjny*.
- 8. Obraz *Adoracja Trójcy Świętej*.
- 9. Obraz *Św. Teresa od Dzieciątka Jezus*.
- 10. Obraz *Chrystus Milatyński*.
- 11. Obraz *Św. Stanisław bp*.
- 12. Obraz *Matka Boża Nieustającej Pomocy*.

✓ Nowosielce Kozickie – zespół 6 nagrobków oraz kaplica grobowa Michała Leszczyńskiego na cmentarzu przy kościele parafialnym pw. św. Jerzego i Św. Tekli w obrębie działki ewidencyjnej nr 71; B-927 z 14.02.2019 roku:

- 1. Nagrobek rodziny Nowosieleckich.
- 2. Nagrobek rodziny Dydyńskich.
- 3. Nagrobek Amelii z Kozłowskich Korwinowej.
- 4. Nagrobek rodziny Korwin.
- 5. Nagrobek ks. kanonika Józefa Dziedzica.
- 6. Nagrobek kapitana wojsk austriackich Józefa Piekarskiego.
- 7. Kaplica grobowa Michała z Leszna Leszczyńskiego.

✓ Ustrzyki Dolne – Jasień – wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Bieszczadzkiej i Wniebowzięcia NMP oraz nagrobki w otoczeniu tegoż kościoła kościół; B-711 z 07.07.2015 roku:

- 1. Ołtarz główny;
  - a. tabernakulum;
  - b. obraz *Święta Trójca*;
  - c. rzeźba *Św. Piotr*;
  - d. rzeźba *Św. Paweł*.
- 2. Ołtarz boczny z obrazem *Św. Michał Archanioł*;

- a. obraz *Św. Michał Archanioł*;
- b. obraz *Anioł Stróż*.
- 3. Ołtarz boczny z obrazem *Św. Józef*;
  - a. obraz *Św. Józef*;
  - b. obraz *Św. Barbara*.
- 4. Prospekt organowy wraz z organami piszczałkowymi.
- 5. Parapet chóru muzycznego.
- 6. Ambona.
- 7. Chrzcielnica.
- 8. Para bliźniaczych konfesjonałów.
- 9. Ławka kolatorska.
- 10. Ławka kolatorska.
- 11. Epitafium Anny z Laskowskich Lenkiewiczowej.
- 12. Tablica upamiętniająca konsekracją kościoła w 1743 roku.
- 13. Tablica upamiętniająca setną rocznicę urodzin Adama Mickiewicza.
- 14. Para bliźniaczych lampek wiecznych.
- 15. Pająk.
- 16. Lichtarz pod paschał.
- 17. Lichtarze; 4 szt.
- 18. Monstrancja.
- 19. Kielich.
- 20. Portal do zakrystii.
- 21. Portal główny.
- 22. Kropielnica.
- 23. Feretron z obrazami *Św. Michał Archanioł* i *Chrystus Zmartwychwstały*.
- 24. Feretron z obrazami *Św. Józef* i *Matka Boża Różańcowa*.
- 25. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*.
- 26. Rzeźba *Matka Boża*; na fasadzie.
- 27. Rzeźba *Św. Jan Ewangelista*; na fasadzie.
- 28. Sukienki i korony z ikony *Matka Boża Rudecka*, tzw. *Bieszczadzka*.
- 29. Ornat.
- 30. Para bliźniaczych dalmatyk.
- 31. Dzwon; w dzwonnicy przykościelnej.
- 32. Dzwon; w dzwonnicy przykościelnej.

33. Obelisk upamiętniający Tomasza Winnickiego.
34. Nagrobek.
35. Nagrobek Niesiołowskich.
36. Nagrobek Ignacego Radwan Brandysa.
37. Nagrobek Anzelma Gawin Niesiołowskiego i Franciszka Gawin Niesiołowskiego.
38. Nagrobek powstańca Ludwika Osuchowskiego.
39. Nagrobek Bohdana Zaleskiego.

✓ Ustrzyki Dolne – Jasień – wyposażenie kaplicy grobowej usytuowanej na cmentarzu komunalnym; B-716 z 21.08.2015 roku:

1. Polichromia na ścianach i sklepieniu krzyżowym z gurtami.
2. Ołtarz przyścienny;
  - a. rzeźba *Chrystus ukrzyżowany*.
3. Żyrandol.
4. Para świeczników.
5. Posadzka.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- ✓ Do chwili obecnej, żadne stanowisko archeologiczne z terenu gminy Ustrzyki Dolne nie zostało indywidualnie wpisane do rejestru zabytków.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w centrum Bieszczadów;
- siedziba powiatu zlokalizowana na terenie gminy;
- atrakcyjne krajobrazowo położenie gminy;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- występowanie na terenie gminy zabytków nieruchomych, wyjątkowych w skali południowo-wschodniej części Polski;
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego gminy poprzez występowanie obiektów zabytkowych, w tym licznych przykładów tzw. małej architektury, czyli kapliczek;
- spory zasób pomnikowego drzewostanu na terenie gminy;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych, spacerowych i rowerowych w gminie i najbliższej okolicy, w tym szlaków związanych z zabytkami nieruchomymi;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego;
- obszerna baza turystyczna i hotelowa na terenie gminy oraz jej okolicy;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych;

- brak skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na brak planów rewaloryzacji i rewitalizacji;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;
- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- położenie w regionie bogatym w zasoby naturalne;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

Należy w tym miejscu przedstawić efekty realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym na lata 2018-2021 *Programie*. Gmina Ustrzyki Dolne uchwałą nr XXXIX/499/21 Rady Miejskiej w Ustrzykach Dolnych z dnia 19 marca 2021 przyjęła sprawozdanie z realizacji GPONZ za okres od 20 grudnia 2018 roku do 31 grudnia 2020 roku.

1. Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki Nad Zabytkami dla Gminy Ustrzyki Dolne były realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, właścicieli obiektów i Parafie w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków.

2. Na przestrzeni lat 2018-2020 prowadzone były prace konserwatorskie przy obiektach z terenu gminy, dotowane z budżetu państwa:

- cerkiew w Brzegach Dolnych; w 2018 roku remont podwalin i podmurówki kamiennej;
- cerkiew w Brzegach Dolnych; w 2019 roku wykonanie odwodnienia;
- cerkiew w Liskowatym; w 2019 roku remont fundamentów, podwalin i ścian prezbiterium;
- budynek przemysłowy d. rafinerii „Fanto”, tzw. beczkarnia w Ustrzykach Dolnych; w 2019 roku wykonanie prac remontowo-konserwatorskich w zakresie drenażu i izolacji przeciwwilgociowej fundamentów oraz wymiany stolarki okiennej i drzwiowej;
- budynek przemysłowy d. rafinerii „Fanto”, tzw. beczkarnia w Ustrzykach Dolnych; w 2020 roku wykonanie izolacji ścian fundamentowych od wewnątrz.
- kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience; w 2019 roku wymiana rynien i rur spustowych;

3. Gmina Ustrzyki Dolne przeprowadziła aktualizację Gminnej Ewidencji Zabytków; wykonane zostały nowe karty stanowisk archeologicznych oraz karty obiektów włączonych do ewidencji, wydane zostało nowe zarządzenie.

4. Gmina Ustrzyki Dolne wzbogaciła infrastrukturę techniczną terenu gminy o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe (Bieszczadzka Gra Terenowa, ścieżka spacerowa pod Dębami, Ustrzycka Rozeta Zadwórze, Ustrzycka Rozeta Hoszowczyk, Szlak Budowli i Pomników Sakralnych.

5. Gmina Ustrzyki Dolne organizowała imprezy plenerowe promujące dziedzictwo kulturowe regionu.

6. Gmina Ustrzyki Dolne współpracowała ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, upowszechniając wiedzę o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży:

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami z terenu gminy Ustrzyki Dolne. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji

celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Ustrzyki Dolne utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji. Obecnie konieczna jest weryfikacja kart adresowych dla cmentarzy greckokatolickiego i ewangelickiego w Stebniku (cmentarzom przypisano błędne numery działek).

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu, o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

W gestii gminy pozostaje uwzględnienie wyżej nakreślonych (patrz str. 19-23) postulatów w nowo opracowywanym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ustrzyki Dolne. Należy przy tym pamiętać, że

studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomości powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu kulturowego gminy, charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Miejscowe plany winny uwzględniać ochronę drewnianej architektury wiejskiej. Należy wziąć pod uwagę fakt, że obiekty takie giną obecnie z krajobrazu polskiego,

dlatego też słusznym rozwiązaniem będzie ustalanie w miejscowych planach stref ochrony zabudowy drewnianej, co uchroni docelowo takie obiekty przed przekształceniami oraz rozbiórkami.

Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną, o ile uzna je za konieczne.

Gmina Ustrzyki Dolne powinna czynić starania zmierzające w kierunku wpisania do rejestru zabytków nieruchomych wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Obecnie postulat ten dotyczy przede wszystkim następujących obiektów:

- cerkwi z Jasienia w Bandrowie Narodowym,
- cerkwi z Nowosielec Kozickich w Jureczkowej,
- parku w Jureczkowej,
- kościoła parafialnego w Łobozewie Górnym,
- kaplicy pw. św. Antoniego w Łobozewie Górnym,
- kościoła parafialnego w Ropience,
- kaplicy grobowej Szemelowskich w Ustjanowej Górnej,
- szkoły w Ustjanowej Górnej,
- synagogi w Ustrzykach Dolnych,
- kirkutu w Ustrzykach Dolnych.

Działania gminy powinny polegać na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego mimo, iż nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest każdorazowe rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej

dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Należy wziąć pod uwagę fakt, że stan zachowania dużej większości zabytków nieruchomych z terenu gminy jest dobry oraz bardzo dobry. Właściciele tych obiektów rozpoznają bieżące potrzeby i prowadzą prace, co przekłada się na taki stan rzeczy. Słusznym jest skierowane do właścicieli zabytków wsparcie gminy w pozyskiwaniu środków publicznych, a przede wszystkim unijnych, które pozwoliłyby na pilne zrealizowanie najpotrzebniejszych prac konserwatorskich.

Odnosnie cmentarzy wyznaniowych zauważa się potrzebę bieżącego wykonywania prac porządkowych na terenie tychże założeń, należy chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Ustrzyki Dolne znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych dla całej gminy; postulat nie jest obligatoryjny, lecz warty zrealizowania w miarę możliwości finansowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ,
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach

zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,

- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Ustrzyki Dolne, to przede wszystkim zabytki o charakterze sakralnym, tj. wyposażenie i wystrój malarski kościołów oraz cerkwi greckokatolickich, a nadto pomniki nagrobne usytuowane na cmentarzach wyznaniowych oraz kapliczki.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy Ustrzyki Dolne powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Należy przyznać, że stan zachowania zabytków ruchomych na terenie gminy jest stosunkowo dobry; Właściciele tych obiektów prowadzą lub przeprowadzili prace konserwatorskie, które poprawiają tych stan.

W przypadku wyposażenia kościoła parafialnego w Ustrzykach Dolnych – Jasieniu konieczne jest przeprowadzenie przeglądu i oceny stanu zachowania poszczególnych zabytków oraz wytypowanie tych najbardziej zdegradowanych do przeprowadzenia prac konserwatorsko-restauratorskich. Ważnym zadaniem gminy jest tutaj wspieranie Zarządcy obiektu, pomoc w pozyskiwaniu środków publicznych na prace oraz współudział w finansowaniu tych inwestycji.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- malowidła ścienne oraz elementy wystroju wnętrza dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych;
- elementy wyposażenia dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Mikołaja w Jałowie;
- wyposażenie ruchome oraz malowidła ścienne w dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Paraskewii w Leszczowatym;
- elementy wyposażenia ruchomego dawnej cerkwi pw. św. Archanioła Michała w Łodynie;
- elementy wyposażenia dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Opieki Matki Bożej w Równi;
- wyposażenie dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. św. Paraskewii w Ustjanowej Górnej;
- elementy wystroju kościoła parafialnego pw. Matki Bożej Królowej Polski w Ustrzykach Dolnych;
- wyposażenie dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia Bogarodzicy w Wojtkowej;
- kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy wyznaniowych;
- najwartościowszych przykładów kapliczek z terenu gminy.

Pod rozwałę należy wziąć potrzeby postulaty dotyczące kapliczek, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. malej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie. Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy Ustrzyki Dolne chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc Gmina Ustrzyki Dolne winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru,

poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy Ustrzyki Dolne zachowane są w obrębie cmentarzy rzymskokatolickich, greckokatolickich, ewangelickich oraz żydowskiego. Zarządcy tychże założeń często nie mają dość chęci, by podjąć trud zabezpieczenia i zachowania tak cennych zabytków na rzecz potomnych. Dlatego w gestii Gminy winno być występowanie z upoważnienia właściciela, w celu podjęcia inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach na terenie gminy znajduje się stosunkowo duża grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenia takie miałyby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspierania inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia świątyń,

- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Ustrzyki Dolne winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Bardzo istotne jest dokończenie archeologicznych badań powierzchniowych na obszarach zlokalizowanych przy Sanie a obecnie zbiorniku Solina (obszary AZP 117-81 i 118-81). Pierwsze rozpoznanie zostało tam wykonane już w latach 70 i 80 XX wieku. W literaturze są znane stanowiska z tych terenów (np. Teleśnica Oszwarowa 1 i 2) jednakże do chwili obecnej nie posiadają one kart ewidencyjnych w związku z czym nie mogą podlegać pełnej ochronie konserwatorskiej i nie zostały uwzględnione w niniejszym opracowaniu. Należy tutaj pamiętać, że stanowiska ulokowane w pobliżu Sanu mogą posiadać bardzo dużą wartość naukowo-badawczą, gdyż rzeka ta wraz z otoczeniem już od pradziejów stanowiła bardzo dogodne miejsce dla osadnictwa, zatem konieczne jest jak najszybsze zaewidencjonowanie i objęcie ich pełną ochroną konserwatorską.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80 XX w. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome

niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadaje się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Ustrzyki Dolne należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Gdzie między innymi znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania

przestrzennego. Wszystkie stanowiska archeologiczne zewidencjonowane na podstawie badań powierzchniowych realizowanych w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (Wojewódzka Ewidencja Zabytków), a także na podstawie wyników najnowszych badań archeologicznych prowadzonych w obrębie gminy, powinny zostać objęte ochroną konserwatorską. Zarejestrowane na mapach AZP punkty i obszary należy uwzględnić w studium podając ich numerację w części tekstowej i graficznej. Szczególnej ochronie winny podlegać stanowiska posiadające własną formę terenową np. kopce ziemne w Trójcy czy pozostałości dworu obronnego w Dźwiniaczu Dolnym. Postulaty te w nowym studium zostały w większości uwzględnione aczkolwiek zabrakło ustanowienia tam ochrony dla wszystkich zewidencjonowanych na terenie gminy stanowisk archeologicznych oraz wykluczenia z możliwości zainwestowania w obrębie stanowisk posiadających własną formę terenową, będących cerkwiskami i otaczającymi je cmentarzami oraz pozostałościami dworów.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Miasta i Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji,

obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktywów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu gminy Ustrzyki Dolne wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego gminy. Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami. Należy pamiętać, że w ramach badań AZP, zwłaszcza realizowanych po połowie lat 90 XX wieku jako stanowiska archeologiczne ewidencjonowano wszelkie ślady działalności ludzkiej z okresu nowożytnego. Zasób ten ma dużą wartość inwentaryzatorską natomiast niekoniecznie już naukową (np. nie ma potrzeby szczegółowego badania każdego fragmentu rozległych stanowisk archeologicznych założonych w miejscu nieistniejących obecnie wsi, wystarczający tutaj byłby tutaj nadzór archeologiczny).

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych (przy uwzględnieniu wyżej zawartych uwag) należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Całkowity zakaz zabudowy powinien obowiązywać w obrębie i otoczeniu stanowisk archeologicznych (wyznaczonym w dokumentach planistycznych) posiadających własną formę terenową bądź tradycję historyczną danego miejsca na chwilę obecną z terenu gminy Ustrzyki Dolne należy do tej kategorii zaliczyć domniemane grodzisko w Krościenku stan. 1 AZP 115-83/2, domniemane grodzisko w Zawadce stan. 1 AZP 113-81/1, dwór obronny z Dźwiniacza Dolnego stan. 1 AZP 115-82/1, cerkwisko z Grąziowej stan. 2 AZP 112-81/24, cerkwisko z Jamnej Górnej stan. 3 AZP 112-82/7, cerkwisko z Jamnej Dolnej stan. 2 AZP 112-82/3, dwór z Jureczkowej stan. 2 AZP 113-82/5, kopce ziemne domniemane miejsce po nieistniejącym dworze w Trójcy stan. 1 AZP 111-82/32, domniemane grodzisko w Jamnej Dolnej stan. 1 AZP 112-82/2 oraz kopce ziemne z Trzcianca stan. 1 AZP 112-81/22.

Niektóre stanowiska zlokalizowane w Bieszczadach zewidencjonowane jako rozległe osady po nieistniejących wsiach powinny podlegać ochronie strefowej, wyznaczonej w dokumentach planistycznych. Wszelkie inwestycje realizowane na tym terenie powinny być objęte nadzorem archeologicznym, który realizowany w trakcie prac ziemnych pozwoli w odpowiedni sposób zabezpieczyć i udokumentować wszelkie ewentualne pozostałości historycznego osadnictwa na tym terenie. Udokumentowanie metodami archeologicznymi reliktyw nowożytnego osadnictwa w Bieszczadach może stanowić podstawę do różnorodnych badań nad tym zagadnieniem podejmowanych w przyszłości.

Szczególną ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych. Powyższy postulat ma szczególne znaczenie w kontekście dużej presji inwestycyjnej związanej z turystycznym zagospodarowaniem atrakcyjnych terenów gminy która może stanowić duże zagrożenie dla stanowisk archeologicznych, a także wskazanych powyżej kompleksów nieistniejących osad nowożytnych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych,

(co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu a także zwłaszcza osadnictwa z okresu rzymskiego. Kolejnym bardzo ciekawym zagadnieniem badawczym byłoby wykopaliskowe rozpoznanie miejsc po dworach zlokalizowanych w nieistniejących już wioskach. Badania takie poza niewątpliwą wartością naukową posiadałyby również silny walor popularyzatorski poprzez odpowiednie nagłośnienie w mediach wpływały na pozytywny wizerunek gminy. Docelowo teren wykopalisk mógłby być po ich zakończeniu zaaranżowany w formie trwałej ruiny, gdzie na powierzchni terenu uczytelniono by narys fundamentów dworu wraz z graficznym przedstawieniem ewentualnych zdjęć archiwalnych, rekonstrukcji czy też najciekawszych faktów uzyskanych w wyniku wykopalisk itd. Działanie takie znacząco wzbogaciłoby ofertę turystyczną gminy. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza pozostałości umocnień i reliktów dworu obronnego w Dźwiniaczu Dolnym.

Z terenu gminy Ustrzyki Dolne dotychczas żadne stanowisko archeologiczne nie zostało wpisane do rejestru zabytków. Na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą a także ze względu na potrzebę zachowania w nienaruszonej formie, zakwalifikować można następujące stanowiska archeologiczne: dwór obronny z Dźwiniacza Dolnego stan. 1 AZP 115-82/1, cerkwisko z Grąziowej stan. 2 AZP 112-81/24, cerkwisko z Jamnej Górnej stan. 3 AZP 112-82/7, cerkwisko z Jamnej Dolnej stan. 2 AZP 112-82/3, dwór z Jureczkowej stan. 2 AZP 113-82/5, kopce ziemne domniemane miejsce po nieistniejącym dworze w Trójcy stan. 1 AZP 111-82/32, osada z neolitu w Nowosielcach Kozickich stan. 8 AZP 113-81/14. Będących nowożytnymi pozostałościami po dworach i cerkwiach wraz z przyległymi do nich cmentarzami oraz w jednym przypadku osadą pradziejową.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów, do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo*

w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków w celu wykonania kompleksowych badań powierzchniowych obszarów AZP 117-81 i 118-81 i objęcie stanowisk tam zlokalizowanych pełną ochroną konserwatorską.
- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych.
- wprowadzenie prawidłowych zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy.
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: dwór obronny z Dźwiniacza Dolnego stan. 1 AZP 115-82/1, cerkwisko z Grąziowej stan. 2 AZP 112-81/24, cerkwisko z Jamnej Górnej stan. 3 AZP 112-82/7, cerkwisko z Jamnej Dolnej stan. 2 AZP 112-82/3, dwór z Jureczkowej stan. 2 AZP 113-82/5, kopce ziemne domniemane miejsce po nieistniejącym dworze w Trójcy stan. 1 AZP 111-82/32, osada z neolitu w Nowosieltach Kozickich stan. 8 AZP 113-81/14.
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z historią i pradziejami regionu.
- wspieranie działań zmierzających do badawczego rozpoznania miejsc po dworach zlokalizowanych w nieistniejących już wioskach.

- popularyzacja badań w obrębie dworów, aranżacja ruin fundamentów poprzez uczytelnienie ich narysu wraz z odpowiednim opisem zabytku, stworzenie szlaku dworów wzbogacającego ofertę turystyczną gminy.
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.
- objęcie prawną formą ochrony zabytków pozostałości po nieistniejących wsiach, dokumentowanie wszelkich prac ziemnych na tym terenie metodami archeologicznymi.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.

- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Ustrzyki Dolne na lata 2022-2025” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Ustrzyki Dolne z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Ustrzyki Dolne – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje>)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (<http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze>) w ramach:
  - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
  - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
  - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (http://www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem

i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

**11.1. WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH GMINY USTRZYKI DOLNE
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.**

ARCHITEKTURA						
Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Materiał	Datowanie	Nr Rejestru
1.	Bandrów Narodowy	Bandrów Narodowy	cerkiew	drewniane	1825	
2.	Brelików	Droga do Wańkowej	kapliczka	kamienne	1800-1899	
3.	Brzegi Dolne	Brzegi Dolne	cerkiew	drewniane	1844	A-264 z 31.01.1992 r.
4.	Brzegi Dolne	Brzegi Dolne	dzwonnica cerkiewna	kamienne	1844	A-264 z 31.01.1992 r.
5.	Hoszowczyk	Hoszowczyk	Cerkiew	drewniane	1930	A-266 z 7.02.1992 r.
6.	Hoszowczyk	Hoszowczyk 16	Kapliczka	kamienne	1900-1925	
7.	Hoszowczyk	Obok PKS	Krzyż przydrożny	kamienne	1924	
8.	Hoszów	Hoszów	cerkiew	drewniane	1900-1925	A-1618 z 7.03.1969 r.
9.	Jałowe	Jałowe	Kościół parafialny	ceglane	1700-1799	
10.	Jałowe	Jałowe	Dzwonnica Kościelna	ceglane	1900-1925	
11.	Jałowe	Jałowe	Cerkiew	drewniane	1903	A-1282 z 26.03.1969 r.
12.	Jałowe	Obok szkoły	Obelisk	kamienne	1900-1925	
13.	Jureczkowa	Jureczkowa	Cerkiew	drewniane	1814	
14.	Krościenko	Krościenko	Cerkiew	drewniane	1799	A-122 z 7.03.1969 r.
15.	Krościenko	Krościenko	Dzwonnica cerkiewna	drewniane	1799	A-122 z 7.03.1969 r.
16.	Leszczowate	Leszczowate	Cerkiew	drewniane	1922	A-1481 z 29.04.1975 r.
17.	Leszczowate	Leszczowate	Dzwonnica cerkiewna	drewniane	1850-1875	A-1481 z 29.04.1975 r.
18.	Liskowate	Liskowate	Cerkiew	drewniane	1832	A-126 z 7.03.1969 r.
19.	Liskowate	Liskowate	Dzwonnica cerkiewna	ceglane	1875-1899	
20.	Łobozew Górny	Łobozew Górny	Kościół parafialny	drewniane	1887	
21.	Łobozew Górny	Łobozew Górny	Dzwonnica	drewniane	1890-1910	

			kościelna			
22.	Łobozew Górny	Łobozew Górny	Kapliczka	drewniane	1920	
23.	Łodyna	Łodyna	Cerkiew	drewniane	1861	A-136 z 12.03.1969 r.
24.	Łodyna	Łodyna	Dzwonnica cerkiewna	kamienne	1900-1925	
25.	Łodyna	Przy drodze Ustrzyki D.- Ropienka	Kapliczka	ceglane	1850-1875	
26.	Moczary	Moczary	Cerkiew	drewniane	1903	A-1631 z 3.10.1986 r.
27.	Moczary	Moczary	Dzwonnica cerkiewna	drewniane	1903	A-1631 z 3.10.1986 r.
28.	Moczary	Moczary 17	Dom-dawna szkoła	drewniane	1850-1875	
29.	Nowosielce Kozickie	Nowosielce Kozickie	Kościół parafialny	drewniane	1742	A-202 z 28.05.1972 r.
30.	Nowosielce Kozickie	Nowosielce Kozickie	Dzwonnica kościelna	drewniane	1742	A-202 z 28.05.1972 r.
31.	Ropienka	Ropienka	Kościół parafialny	ceglane	1938-39	
32.	Ropienka	Ropienka 25	Kaplica grobowa Jana i Amalii Wierzbickich oraz starodrzew przy kaplicy Wierzbickich w Ropience (w liczbie 8 sztuk lip drobnolistnych)	drewniane	1880, przybudówki ok. 1970 r.	A-1560 z 3.09.2018 r.
33.	Równia	Równia	Cerkiew	drewniane	1700-1750	A-117 z 23.03.1960 r.
34.	Równia	Droga do Czarnej	Krzyż przydrożny	kamienne	1900-1925	
35.	Ustjanowa Górna	Ustjanowa Górna	Cerkiew	drewniane	1791	A-116 z 7.09.1959 r.
36.	Ustjanowa Górna	Ustjanowa Górna	Szkoła	drewniane	1900-1925	
37.	Ustjanowa Górna	Ustjanowa Górna	Kaplica pilotów	ceglane	1900-1925	
38.	Ustrzyki Dolne	ul. Bełska 1	Dom	ceglane	1930-1939	
39.	Ustrzyki Dolne	ul. Dworcowa	Dworzec kolejowy	ceglane	1872	
40.	Ustrzyki Dolne	ul. Dworcowa	Dom obok dworca PKP	ceglane	1872	
41.	Ustrzyki Dolne	ul. Fabryczna 18	Dom	ceglane	1900-1925	

42.	Ustrzyki Dolne	ul. Fabryczna 20	Budynek mieszkalno-administracyjny	ceglane	1900-1925	A-112 z 6.10.1987 r.
43.	Ustrzyki Dolne	ul. Fabryczna 20	Zabudowania dawnej rafinerii nafty	ceglane	1900-1925	A-112 z 6.10.1987 r.
44.	Ustrzyki Dolne	ul. Kolejowa 2	Budynek rafineryjny, tzw. Beczkarnia	ceglane	ok. 1930	A-1656 z 18.02.2020 r.
45.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień 6	Kościół parafialny	mieszane	1664	A-1160 z 22.08.1968 r.
46.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień 6	Dzwonnica kościelna	mieszane	1664	A-1160 z 22.08.1968 r.
47.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień 30	Krzyż przydrożny	kamienne	1900-1925	
48.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień	Krzyż przydrożny	kamienne	1900-1925	
49.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień	Kapliczka	ceglane	1875-1899	
50.	Ustrzyki Dolne	Na cmentarzu przy ul. Jasień	Kaplica grobowa rodziny Lenartowiczów	ceglane	1903	A-1155 z 21.05.2013 r.
51.	Ustrzyki Dolne	ul. Kopernika 4	Szkoła	ceglane	1900-1925	
52.	Ustrzyki Dolne	ul. 29 Listopada 12	Dom	ceglane	1930-1939	
53.	Ustrzyki Dolne	ul. 29 Listopada 14	Dom	ceglane	1930-1939	
54.	Ustrzyki Dolne	ul. 29 Listopada	Kościół Parafialny	ceglane	1909-1911	A-272 z 5.03.1992 r.
55.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 1	Dom	ceglane	1890-1910	
56.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 2	Dom	ceglane	1890-1910	
57.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 3	Dom	ceglane	1900-1925	
58.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 5	Synagoga	ceglane	1800-1825	
59.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 9	Dom	ceglane	1875-1899	
60.	Ustrzyki Dolne	ul. Rynek 17	Dom	ceglane	1890-1910	
61.	Ustrzyki Dolne	ul. Sikorskiego 11	Dom	ceglane	1930-1939	
62.	Ustrzyki Dolne	ul. Strwiążyk	Cerkiew	mieszane	1831-1838	A-130 z 10.03.1969 r.
63.	Ustrzyki Dolne	ul. Szkolna	Cerkiew	ceglane	1847	A-114 z 16.02.1988 r.
64.	Wojtkowa	Wojtkowa	Cerkiew	drewniane	1900-1925	A-1543 z 23.10.1995 r.
65.	Wojtkowa	Wojtkowa	Dzwonnica cerkiewna	mieszane	1914	

66.	Wojtkowa	Wojtkowa	Młyn	ceglane	1900-1925	
67.	Wojtkowa	Wojtkowa	Kapliczka	kamienne	1800-1825	
CMENTARZE						
Lp.	Miejscowość	Adres	Cmentarz	Obszar ha	Nr Rejestru	
1.	Bandrów Narodowy	Bandrów Narodowy	greckokatolicki	0,3386 ha		
2.	Bandrów Narodowy	Bandrów Narodowy	ewangelicki	0,4066 ha		
3.	Brzegi Dolne	Brzegi Dolne	greckokatolicki	0,2299 ha		
4.	Brzegi Dolne	Brzegi Dolne	ewangelicki	0,1227 ha		
5.	Daszówka	Daszówka	greckokatolicki	0,3042 ha		
6.	Dźwiniacz Dolny	Dźwiniacz Dolny	greckokatolicki	0,4476 ha		
7.	Grąziowa	Grąziowa	greckokatolicki	0,4062 ha		
8.	Hoszowczyk	Hoszowczyk	greckokatolicki	0,2769 ha		
9.	Hoszów	Hoszów	greckokatolicki	0,1200 ha		
10.	Jałowe	Jałowe	greckokatolicki	0,3133 ha	A-1282 z 26.03.1969r.	
11.	Jamna Dolna	Jamna Dolna	greckokatolicki	0,2022 ha		
12.	Krościenko	Obok cerkwi	rzymskokatolicki	0,5900 ha		
13.	Krościenko	Krościenko	greckokatolicki	0,3495 ha		
14.	Krościenko	d. Wolica przy rondzie na górze	ewangelicki	01302 ha		
15.	Krościenko	d. Wolica przy rondzie	greckokatolicki	0,2458 ha		
16.	Krościenko	Krościenko - Młyny	rzymskokatolicki	0,1556 ha		
17.	Krościenko	Stebnik przy moście	ewangelicki	0,3204 ha		
18.	Krościenko	Stebnik na górze	greckokatolicki	0,1232 ha		
19.	Leszczowate	Leszczowate	greckokatolicki	0,2150 ha		
20.	Liskowate	Liskowate k. Cerkwi	greckokatolicki	0,4820 ha		
21.	Łobozew Dolny	K. szkoły podstaw.	greckokatolicki	0,4431 ha		
22.	Łobozew Górny	Łobozew Górny	rzymskokatolicki	0,2500 ha		
23.	Łodyna	Łodyna	greckokatolicki	0,3373 ha	A-136 z 12.03.1969r.	
24.	Moczary	Moczary	greckokatolicki	0,3600 ha		
25.	Nowosielce Kozickie	Nowosielce Kozickie	rzymskokatolicki	1,5848 ha		
26.	Nowosielce Kozickie	Nowosielce Kozickie	rzymskokatolicki	0,1540 ha	A-202 z 28.05.1972r.	
27.	Równia	Obok cerkwi	greckokatolicki/ rzymskokatolicki	0,3433 ha	A-117 z 23.03.1960r.	
28.	Serednica	Serednica - przy drodze	greckokatolicki	0,2236 ha		

29.	Serednica	Serednica - w lesie	greckokatolicki	0,1067 ha	
30.	Stańkowa	Stańkowa - za rzeką	greckokatolicki	0,5967 ha	
31.	Teleśnica Oszwarowa	Teleśnica Oszwarowa	greckokatolicki	0,3512 ha	
32.	Trzcianiec	Trzcianiec	greckokatolicki	0,4078 ha	
33.	Ustjanowa Dolna	Ustjanowa Dolna	rzymskokatolicki	0,5441 ha	
34.	Ustjanowa Górna	Ustjanowa Górna	greckokatolicki	0,1200 ha	
35.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień	rzymskokatolicki	1,0716 ha	
36.	Ustrzyki Dolne	ul. Jasień - przy kościele	rzymskokatolicki	0,1617 ha	A-1160 z 22.08.1968 r.
37.	Ustrzyki Dolne	ul. Strwiążyk	greckokatolicki	0,1661 ha	
38.	Ustrzyki Dolne	ul. Szkolna	rzymskokatolicki / greckokatolicki	1,8242 ha	
39.	Ustrzyki Dolne	ul. Kolejowa - obok stadionu	żydowski	0,6660 ha	
40.	Wojtkowa	Wojtkowa	greckokatolicki	0,3761 ha	
41.	Zawadka	Zawadka	rzymskokatolicki	0,4000 ha	
42.	Zawadka	Zawadka - na górze	greckokatolicki	0,4738 ha	
PARKI					
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Datowanie	Nr Rejestru	
1.	Jureczkowa	Park zabytkowy			
2.	Nowosielce Kozickie	Park zabytkowy			
3.	Równia	Park zabytkowy	1800-1825		
4.	Ustrzyki Dolne ul. Strwiążyk	Park zabytkowy	1800-1825		
5.	Ustrzyki Dolne	Park zabytkowy	1750-1799		